

BEYİTLERDE GEÇEN BAZI SÖZ KALIPLARINA DAİR ON THE SOME STATIC WORDS PASSED IN COUPLETS

MURAT KEKLİK

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of Turkish Philology

muratkeklık@yyu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8579-772X>

Atıf / Citation

Keklik, M. 2020. "Beyitlerde Geçen Bazı Söz Kalıplarına Dair". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 1-35

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü- *Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 24.05.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 07.05.2019
Yayın Tarihi- *Date Published* : 31.05.2020
 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4191>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate® programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-68, Mayıs - May 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

BEYİTLERDE GEÇEN BAZI SÖZ KALIPLARINA DAİR ON THE SOME STATIC WORDS PASSED IN COUPLETS

MURAT KEKLİK

Öz

Klasik Türk şiiri beyitleri derin anlamlarla yüklü kültür hazineleridir. Beyitler ilk söylendiğinde zihinde uyanan anlamlarının ötesinde, insanda zevk ve hayranlık uyandıran lafız ve mana katmanlarıyla örülüdür. Taşıdıkları derin anlamları, kültür unsurlarını, dil zenginliklerini yakalayabilmek için beyitler üzerinde kapsamlı ve mukayeseli araştırmalar yapmak gerekir. Klasik Türk şiiri metinleri okunurken sözlük anlamlarının ötesinde yeni bir kavram, durum ve eylemi karşılayan dil birliklerinin metinlerde geçtiği görülür. Başka metinlerde bu dil birlikleriyle karşılaştığımda dilin söz varlığına ait kalıplaşmış yapılar oldukları anlaşılır. Diğer taraftan kalıplaşmış ifadelerin geçtiği metin örnekleri arttıkça söz konusu kalıplaşmış ifadelerin işlev, bağlam ve anlam çerçevelerine dair ipuçları da çoğalır. Bu çalışmaya 16. yüzyıl şairlerinin divanlarında karşılaşılan *begliği olmak*, *devlet külahı*, *feleğe vermemek*, *ferdâya salmak*, *fülân ibn-i falân*, *hâtır-ı cem*, *karşu varmak*, *kible hakkı*, *küp (küp) düşmek*, *ma'zül börki*, *meydana çekmek*, *müy-i siyâh ağarmak*, *pîr olası*, *sohbet bâkî* söz kalıpları ile *yaykara* kavramı konu edilmiştir. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle kavram ve söz kalıpları açıklanmış, söz kalıplarının geçtiği beyit örnekleri taranılan divanlardan tespit edilerek beyitlerin dil içi çevirisi yapılmış, beyitlerin tanıklığında söz kalıplarının kullanıldıkları bağlamlar açıklanarak söz kalıplarının geçtiği beyitlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, divan, beyit, söz kalıpları, kavram

Abstract

The classical Turkish poetry are the cultural treasures loaded with deep meanings. Beyond the meanings that awaken in the mind, the couplets were first woven with words and meanings layers that evoke pleasure and admiration. In order to capture the deep meanings they carry, cultural elements and language richness, comprehensive and comparative research on couplets is necessary. While reading the texts of classical Turkish poetry, it is seen that language associations that meet a new concept, situation and action beyond dictionary meanings are mentioned in the texts. When these language associations are encountered in other texts, it is understood that they are stereotypical structures of the vocabulary of language. On the other hand, as the text samples in which the stereotypes pass, the clues about the frameworks of function, context and meaning of these stereotypes increase. In this study, *begliği olmak*, *devlet külahı*, *feleğe vermemek*, *ferdâya salmak*, *fülân ibn-i falân*, *hâtır-ı cem*, *karşu varmak*, *kible hakkı*, *küp (küp) düşmek*, *ma'zül börki*, *meydana çekmek*, *müy-i siyâh ağarmak*, *pîr olası*, *sohbet bâkî* static words encountered in 16th century poets' divans and the concept of *yaykara* are discussed. Based on the information in the sources, concept and word patterns were explained, the couplet samples in which the static words were passed were detected from the divans scanned and translation of the couplets was made.

Key Words: Classical Turkish poetry, divan, couplets, static words, concept

Structured Abstract

Classical Turkish literature has existed in a wide geography from Balkans to Central Asia within a long historical process of six centuries. Classical Turkish poetry texts are very rich in terms of social life elements and language structures. Some phrases and words used in these texts are no longer used or changed in today's standard language. In this study, 14 phrases and a concept from classical Turkish poetry texts were tried to be explained in the testimony of couplets meaning frames of which chosen from various divans. The meaning frames of the word patterns in the study can be summarized as follows:

Begli Var / Begli Olmak: In Turks, to be able to have the title of bey or to have the title of beylik meant to be dependent on a great authority and to be under the protection of that authority. This phrase is used in couplets with concepts expressing magnificence and wealth such as sultan, shah, servant, and estate. In classical Turkish literature, being a king, sultan, and sultan is a source of honor and pride for the lover, even though it can be a minority in the state of the lover.

Devlet Külâhi: This pattern of words was created by the analogy relationship between the state and the cones. It is used for those who are glorified, praised and for whom it is wished best in couplets.

Feleğ Vermemek: In couplets, it is often referred to as the threshold of the lover and the tavern door. In poems, the lover's threshold or tavern is superior to the world in terms of value. Although it is closely related with the idiom "be all the world to somebody/dünyalara değışmemek", which is frequently used in daily conversations, it also includes the meanings of "take care of", "dote upon".

Ferdâya Salmak: It is used to leave it to tomorrow, to delay, postpone, to distract, to deceive, to lean on, to defeat from the head, to fall in vain, to disappoint, to make promises for the future. Beloved makes promises to the lover, but never fulfills his promises.

Fülân Ibn-i Falân: This phrase, which we can translate as a son of someone, is used today for people who are more anonymous or whose name is not desired to be said. In classical Turkish poetry, fülân ibn-fülân is used to mean people whose name is certain, whose personality and ancestors are certain.

Hâtır-ı Cem': In this phrase consisting of Arabic words, "hâtır" means thinking, keeping in mind, mind, memory, heart, emotion, while "cem" means collecting, gathering, being brought. As a composition, it means the peace of mind, being peaceful.

Karşu Varmak: In couplets, it includes meanings such as fearlessly stepping forward, confronting, protect someone, come forward, brave, fighting, confront to fight. In the couplets, "karşu çıkmak" also welcomes, respects, respects a great person; The word "karşu turmak" means to have the word pattern ready and wait for the order. "Karşu gelmek" meets the meanings to come across, to meet.

Kible Hakkı: It is used in couplets by poets to swear and strengthen their claim. Kible means the direction of the Kaaba in Islam. When evaluated with the connotations of the concept of the kible, the "kible hakkı" is loaded with meanings such as fulfillment, commitment, faith, fulfillment of what must be done, beyond the purpose of an oath.

Küp (Küp) Düşmek: It is a phrase used in couplets with the context of the place where the lover is, taven, dervish lodge. It often means to stop somewhere, not to hold on to yourself,

to stay in residence, to be unable to stand the attraction of something. It is also seen that the word pattern is mentioned in couplets as "köp düşmek".

Ma'zûl Börki: The cone, which were worn in the Ottoman period, were called "börk". Gentlemen, monarchs, soldiers put borks / caps on their heads in different forms and quality. Different hats such as "beg börki", "sultan börki" were used in the Ottoman Empire. Considering the contexts in the couplets it is mentioned, it is possible that the "ma'zûl börki" was worn especially by those whose civil service was terminated.

Meydana Çekmek: In couplets in which this phrase is used, the deviant ones are drawn with the sword. Beloved wants to draw the opponent who falls between her lover. The moon and the sun that try to match the beauty of the lover are desired to be drawn. Considering all these meaning relations, it can be said that the word "meydana çekmek" means to invite to square account, to call for strike, to reveal, to teach one's place.

Mûy-ı Siyâh Ağarmak: This word pattern, which means the bleaching of black hair, refers to the brightness in the shape of a line that appears on the horizon at the dawn in couplets. In the morning prayer time, whiteness is exposed at a point on the horizon in the east direction. Fasting starts at this time. It is the time when the darkness of the night begins to disappear and the signs of sunlight begin to appear and the brightness on the horizon spreads to the horizon like a long line. Poets use this phrase to mean both the graying hairs in couplets and the white line meanings that appear on the horizon at dawn.

Pir Olası: Poets often used this phrase in couplets for those whom they praised and loved. Therefore, there is a good wish in the couplets, where this phrase is mentioned, not the curse. This phrase used for young people means long life, long live, grow old, long life, wise.

Sohbet Bâkî: Sohbet, which has the meaning of conversation, friendship, companionship, is also a sufi term. In Sufism, sohbet means that the follower is left with the guide for a sufficient time. During his daily life, the follower sees the behavior of the guide, and listens to his words, and tries to ensure that the love of Allah and the Prophet in his heart spreads to his own heart.

Terk-ı Külâh: It is a sufi garment that has a symbolic meaning like a cardigan, which is tied to the cult and dressed to the disciples who started the spiritual journey. It represents isolation from worldly life, aspiring to the spiritual world, abandoning pride.

Yaykara: It is an arrow type. The couplets are mentioned along with words like sadness, frowning eyebrows, killing. It is understood from the couplets that it is a term used for more curved, hard and lethal springs in general.

Giriş

Sözlü ve yazılı iletişimde sıklıkla tercih edilen söz kalıpları bir dilin söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. Yazılı ve sözlü iletişimde söz kalıplarına çok sık başvurulmasının başlıca sebepleri çok fazla çaba gerektirmeden kısa zamanda anlatımı kolay ve anlaşılır kılması ile toplumun hafızasını yansıtan dil birlikleri olmasıdır. Söz kalıpları içerisine deyimler, atasözleri, ikilemeler ve günlük hayatta sıkça kullanılan “çok yaşa”, “Allah razı olsun”, “güle güle”, “Analı babalı büyüsün” gibi kalıplaşmış dil birimleri girmektedir (Aksan 2002: 191; Gökdayı 2008: 95-96). Klasik Türk şiiri metinleri söz kalıpları açısından son derece zengin metinlerdendir. Klasik Türk şairleri çeşitli söz ve anlam sanatlarıyla söz kalıplarının kullanım kolaylığı ve anlatıma katkısından şiirlerinde ustaca istifade etmişlerdir. Buna mukabil klasik Türk şiirinin altı yüzyıla yayılması, altı yüzyıla yayılan kültürel gelişme ve değişim birçok söz kalıbı ve tabirin ses ve yapı bakımından değişime uğramasına ve dilden düşmesine neden olmuştur. Bunun içindir ki klasik Türk edebiyatı metinlerindeki söz kalıplarının tespit edilip bu söz kalıplarına doğru anlamların verilmesi edebi metinlerin anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Klasik Türk edebiyatı metinlerinden özellikle beyitlerin doğru şekilde anlaşılmasında Arapça ve Farsça kelime ve terkipler kadar Türkçe kelime ve söz kalıplarının da doğru anlaşılması gerekmektedir. Türkçenin yüzyıllar içinde anlam değişimine uğramış deyim ve tabirleri günümüz ölçünlü dilinde yer almadığından arkaik dil unsurlarına dönüşmüşlerdir. Klasik Türk şairlerini layığıyla anlayabilmek, yazdıkları üzerinde sağlıklı yorumlar yapabilmek için klasik Türk şiirinde sıkça kullanılan kelimeler başta olmak üzere klasik Türk şiirinde yer alan ve bugün artık yaygın dilde kullanılmayan arkaik Türkçe kelimeler ve yöre ağızları sözlüklerinin yanında büyük şairlere hasredilmiş sözlükler, tasavvuf, mitoloji, simya gibi alan sözlüklerinin hazırlanması önem arz etmektedir (Tökel 2009: 939-941). Arkaik olarak nitelendirilebilecek kelime ve söz kalıpları üzerine yapılacak olan çalışmalar sadece beyitlerin doğru anlaşılması açısından değil Türk dilinin ve kültürünün tarihi gelişimi açısından da önemlidir.

Klasik Türk şiiri metinlerine yönelik yapılan nesre çeviri, dil içi çeviri, metin şerhi, sosyal hayat unsurları, edebi sanatlar gibi çalışmalar genel olarak klasik Türk şiirinin daha iyi anlaşılması üzerinedir. Yapılan bu türden çalışmalarda sözcük ve söz kalıplarının anlam ve bağlamlarına da yer verilmektedir. Son yıllarda klasik Türk şiiri metinlerini doğru anlamlandırmaya katkı sağlayacak sözlük çalışmalarında büyük artış görülmektedir. Klasik Türk şiirinin önde gelen şairlerinin divanlarına yönelik olarak tez çalışmaları şeklinde yapılan “bağlamsal dizin ve işlevsel sözlük” çalışmaları* anlam-bağlam ilişkileri aracılığıyla sözcüklerdeki anlam zenginliğinin görülmesine imkân tanımaktadır.

Mevcut kaynak ve sözlüklerin katkısıyla edebi metinler dikkatle okunup incelendiğinde zihinde soru işaretleri uyandıran kavram ve söz kalıplarıyla

* Bu çalışmalara örnek olarak: Furkan Öztürk, Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük], (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007; Özer Şenödeyici, Nâilî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük], Serüven Kitabevi, Ankara, 2015; Selim Gök, Hayretî Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük), (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017; Veysi Turan, Emrî Divanı Sözlüğü, (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük), (Basılmamış Doktora Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman, 2018.

karşılaşılmaktadır. Sözlüklerde yer almayan veya yeterince açıklanmayan bu kavram ve söz kalıplarının yazıldıkları dönemde farklı metinlerde, kullanıldıkları bağlamlar incelendiğinde ihtiva ettikleri anlamlar üzerinde sağlıklı tespitlerde bulunmak mümkün olabilmektedir. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde geçen ancak yaşayan dilde artık kullanımdan düşmüş kavram ve söz kalıpları dil ve kültür tarihimizin zenginlikleridir. Bu dil unsurlarının tanınması ve yaşatılması günümüz Türkçesinin anlatım gücüne katkı sağlayacaktır. Çalışmaya konu olan ve aşağıda ele alınan söz kalıplarına doktora çalışmamızda** kısaca değinilmiştir. Bu çalışmada söz kalıplarının geçtiği beyit örnekleri çoğaltılarak söz kalıpları üzerinde daha teferruatlı açıklamalarda bulunulmuştur.

Begliği Var / Begliği Olmak

Beg kelimesi Türkçe asıllı bir kelime olup “bay” sözcüğünün değişime uğramış şeklidir. Zengin (kimse) demektir (Tietze 2002: 95). *Beg* kavramına *Tarama Sözlüğü*'nde 1. Zevce, koca. 2. Küçük devlet başkanı. 3. Amir, nüfuzlu, ileri gelen, sözü geçen, zengin adam (Dilçin 1983: 29) karşılıkları verilmiştir. Söz kalıbında geçen *beglig* kavramı *bey* unvanı ile bağlantılı olup bu unvan eski Türklerden kalmaz. Önceleri küçük ve orta ölçekli kabilelerin reislerinin aldığı bir unvan idi. Han ve kağandan daha aşağı bir unvan olup sonraları elit kimseler, nüfuz ve himaye sahipleri, büyük memurlar için de kullanılır olmuştur. Büyük Selçuklulardan başlayarak çeşitli Türk devletlerinde Arapça *emir* mukabili olarak kullanılmıştır. Hakan, han, sultan unvanlarını taşıyan Karahanlı ve Selçuklu hükümdarlarına mensup hükümdarların yanında birtakım küçük Türk sülâlelerine mensup prens ve reisler de *bey* adını alırlardı. İlk Osmanlı hükümdarlarında, Anadolu beyliklerinde, Karamanlı ve Akkoyunlularda da bu amaçla *bey* unvanı kullanılmıştır. *Bey* unvanı şehzadelerin özel hizmetlerinde bulunanlar için de kullanılmıştır (Pakalın 2004: 213). Görüldüğü üzere *bey* unvanı alabilmek veya *beylik* vasfına sahip olmak demek büyük bir makama bağımlı olmak ve onun himayesinde olmak demektir. Klasik Türk edebiyatında han, sultan, padişah olan sevgilinin devletinde küçük de olsa bir beyliğe sahip olabilmek âşık için bir şeref ve övünç kaynağıdır. Nitekim aşağıdaki beyitte sevgilinin eşliğini mesken edinen âşık kendisini artık beylik sahibi olarak görür;

İtlerin yâr u enîsüm âsitânun meskenüm
Devletinde şimdi şâhum begliğim vardur benüm (Âşık Çelebi, g. 44/1)

“Şahım! İtlerin dost ve arkadaşım, eşğin meskenim (oldu), ben de şimdi devletinde beylik sahibiyim.”

Âşık için en uç hayal olan sevgilinin dudağına vasıl olmak âşığı beylik sahibi kılar. Âşık, sevgiliye yakın olmak, onun ayağının toprağını başına taç yaparak sevgilinin devletinde beylik sahibi olmak ister;

Devletinde begliği vardur salınsun dostum
Nûş eden meygûn lebün câm-ı sürûr-encâmını (İshak Çelebi, k. 284/9)

** Murat Keklik, Üsküplü İshak Çelebi: Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek, 2014.

“Dostum! Şarap renkli dudaklarının neşe veren kadehinden içen, devletinde beylik sahibi olur, (bırak) salınsın.”

*Hâk-i pâyı cevheri İshâk başum tâcîdur
Tâcdârın devletinde begliğüm vardur benim* (İshak Çelebi, g. 190/7)

“İshak! Hükümdarın devletinde benim de beyliğim var; (çünkü) ayağı toprağının cevherleri başımın tacıdır.”

Naz yapmak güzeli mutlu eder. Naz şarabı güzeli kendinden geçirir, beylik sahibi olur, dünya gözüne gelmez;

*Şarâb-ı nâzdan mest olmuş ol yâr
Cihan 'aynuna gelmez begliği var* (Yahyâ Bey, ş. 1/178)

“O sevgili naz şarabından mest olmuş; dünya gözüne gelmez, beyliği var.”

Yahya Bey Kanuni'yi övdüğü kasidesinde padişahın devrinde herkesin sıkıntı ve kederden uzak olduğunu, her kulunun mutluluk ve huzur içinde devlette beylik sahibi olduğunu söyler. Özellikle kasidelerinde Kanuni'nin fermanlı kulu olmakla övünür, kendisini beylik sahibi olarak görür. Dillerde dolanan şiirleri de ona şöhret kazandırmış, onu beylik sahibi yapmıştır;

*Devlet ü 'izzet ile her kulinun begliği var
Sanma âyîne-i câna yörenür gerd-i melâl* (Yahyâ Bey, k. 14/30)

“Her kulunun mutluluk ve saygınlıkla güvencesi var; keder tozlarının can aynasına konacağımı düşünmeyin.”

*Mest-i 'ışkuz begliğümüz var bizüm Yahyâ gibi
Bir Süleymân-ı zamânun bende-i fermânyuz* (Yahyâ Bey, g. 180/5)

“Bir zamane Süleyman'ının fermanlı kuluyuz; aşk sarhoşuyuz, bizim de Yahya gibi beyliğimiz var.”

*Begliğüm var sana kul olmag ile sultânım
Senedüm seyid-i devrânım efendüm cânım* (Yahyâ Bey, g. 284/1)

“Sultanım, dayanağım, dünyanın önderi, efendim, canım! Sana kul olduğum için beyliğim var.”

*Anlur 'âlemde Yahya gibi ad u şanumuz
Begliğümüz var bizüm nazm iledür 'unvânımız* (Yahyâ Bey, ms. 11/5/3)

Denizcilik terimlerini sıkça yer verdiği kasidesindeki bir beytinde Yahya Bey kişinin beyliğe sahip oldum diye sevinmemesi gerektiği, bir bela rüzgânıyla sağlam görünen ten gemisinin her an alabora olabileceği uyarısında bulunur;

*Begliğüm var diyü germ olma belâ bâdı ile
Alavand olsa gerek ten gemisi yanbegiden* (Yahyâ Bey, k. 33/16)

“Devlette yerim var diye kendine çok güvenme; bir bela rüzgârıyla vücut gemisi sağdan soldan yan yatabilir.”

Hayreti için padişahın kulu ve aşk ülkesinin padişahı olmak beylik sahibi olmaktır; diğer bir ifadeyle en büyük mutluluktur;

*Pâdişâh-ı mülk-i ‘aşkam beglûgüm var hâsılı
Âsitân-ı devletümdür gûşe-i külhan benim* (Hayretî, g. 472/6)

“Aşk ülkesinin padişahıyım, hâsılı beyliğim var; külhan köşesi benim mutluluk tahtımdır.

*Beglûgüm var ‘âlemün sultânyam ey Hayretî
İşiginde ben de bir kulu olalı Husrevün* (Hayretî, g. 236/5)

“Ey Hayreti! Ben de hükümdarın eşliğinin bir kulu olduğumdan beri beyliğim var, dünyanın sultanıyım.”

‘Devletinde begliği olmak’, ‘begliğim var’, ‘begliği olmak’ gibi söz kalıpları beyitlerde sultan, şah, kul-bende, mülk gibi ihtişam ve zenginlik ifade eden kavramlarla bir arada kullanılır. Bu söz kalıpları rahata, huzura, mutluluğa ermek, kimseye minneti olmamak, kimseye eyvallah etmemek, dünya saadetine nail olmak gibi anlamlara karşılık gelmektedir.

Devlet Külâhı

Külâh, Osmanlıda her tabakadan ve sınıftan insanın başına taktığı başlığın genel adıdır. Osmanlı döneminde baş açık dolaşmak yadırganmış ve ayıp sayılmıştır. Çeşitli sınıf ve meslek gruplarının giydiği külâhların kendine özgü adları vardır: Mevlevî külâhı, yeniçeri külâhı gibi. Hal böyle olunca külâh nesnesi birçok benzetmeye de konu olmuştur. Bunlardan biri de devlet külâhı söz kalıbıdır. *Devlet külâhı* beyitlerde yüceltilen, övülen, iyiliği istenen kişiler için kullanılan bir söz kalıbıdır. Tabir, Battal Gazi Destanı’nda da geçer: “Abdülvahap bağırıp “Aleyke aynullah ey pehlivan-zâde” dedi. Tevabil de “Barekallah ciğer köşem, seni Allah kötü gözden, kötü dilden saklasın. Allah’ım başına *devlet külâhı* olsun, onun başına kasteden başlar kurusun, kötülük eden diller çürüsün” dedi.” (Özçelik 2009: 315). Destanda geçen “Allah’ım başına devlet külâhı olsun.” cümlesiyle muhataba Allah seni korusun, Allah’ın yardımcın olsun, bahtın açık olsun gibi iyi dileklerde bulunulmuştur. Devlet külâhı Aşkî’den alınan aşağıdaki beyitte “asıl mutluluk, gerçek ululuk” anlamlarını karşılamaktadır;

*Dilâ devlet külâhı hâk-i pâ-y-i yâr imiş bildüm
Yüz urdun ol yere başunda devlet var imiş bildüm* (Aşkî, g. 292/1)

“Ey gönül! Anladım ki devlet külâhı, sevgilinin ayağını bastığı toprakmış. Sen o toprağa yüzünü sürdün; başında devlet varmış, anladım.”

İshak Çelebi padişahı yüceltirken hükümdarlık tacını devlet külâhına benzetir. Hayâlî de asıl devlet külâhının kuşların Mecnun’un başına yaptığı yuva olduğunu söyler;

*Başuna devlet külâhı efsar-i ikbâldür
Kaddüne ‘izzet libâsı câme-i zibendedür* (İshak Çelebi, k. 15/3)

“Devlet külâhı başındaki ikbal tacıdır. Yücelik elbisesi üzerindeki süslü giysidir.”

*Âkil isen vahş u tayrın şâhı ol Mecnûn gibi
Başına murg âşiyânından külâh-ı devlet al*

(Hayâlî, g. 318/2)

“Akıllı isen Mecnun gibi vahşi hayvanların ve kuşların şâhı ol. Başına kuş yuvasından devlet külâhı al.”

Bu söz kalıbı devlet ile külâh arasındaki benzetme ilişkisiyle oluşturulmuştur. Devlet sözcüğünün anlam çerçevesi içerisinde yer alan ululuk, büyüklük, büyük rütbe, büyük mevki ve makam; mutluluk, saadet, talih, baht gibi anlamlar külâhla ilişkilendirilmiştir.

Feleğe Vermemek

Felek gökyüzü, dünya, devran, baht, talih, kader anlamlarını karşılar. Klasik Türk şiirinde şairler devamlı felekten şikâyet ederler. Bütün olumsuzlukları, talihsizliklerin sebebi olarak feleği gösterirler. “Feleğe vermemek” söz kalıbının beyitlerde çoğunlukla sevgilinin eşîği ve meyhane kapısıyla birlikte anıldığı görülür. Şairler sevgilinin eşîğini, meyhane kapısını feleğe vermezler, diğer bir ifadeyle feleğe değişmezler. Onlar için sevgilinin eşîği veya meyhane kıymet bakımından felekten daha üstündür. Aynı zamanda bütün kötülüklerin sebebi felek olduğu için en değerli varlıklarını feleğe de kaptırmak istemezler. Dolayısıyla feleğe vermemek söz kalıbı günlük konuşmalarda sıkça kullandığımız “dünyalara değişmemek” deyimiyile yakın anlamlı olmakla birlikte “muhafaza etmek”, “gözü gibi bakmak” anlamlarını da barındırmaktadır;

*Tan mı eşîğini felege vermese Mesîh
K’ol âsitân olupdur ana âsumân gibi*

(Mesîhî, g. 289/5)

“Mesîhi (sevgilinin) eşîğini feleğe vermezse şaşılır mı? O eşik onun için zaten gökyüzü gibidir.”

*İshâk bekleyüp felege verme eşîgin
N’eylersen eyle geçme o dergâhdan gel e*

(İshak Çelebi, g. 257/7)

“İshak! Eşîğini bekle, feleğe verme; durma hadi, ne yaparsan yap o dergâhtan yüz çevirme.”

*Gör e İshâk gör e Üskübi vermez feleke
Meleke yer komadı şehrimüzün oğlanı*

(İshak Çelebi, g. 283/7)

“Bakın İshak’a, Üsküp’ü feleğe değişmediğini görün; şehrimizin delikanlıları meleklerle yer bırakmadı.”

*Bezmi-i ‘ışk içre şehâ câm-ı belâ nûş ideli
Feleğe virmez olupdur der-i meyhâneyi dil*

(Hayretî, g. 254/3)

“Ey Şah! Aşk meclisinde bela kadehini içeli; gönül meyhänenin kapısını feleğe vermez olmuştur.”

*Meyhâne güşesin feleke vermese n’ola
Gamdan penâhumuz bizüm ol âsitânedür*

(İshak Çelebi, g. 59/4)

“Meyhane köşesini feleğe vermezsek buna şaşılmaz; bizim gama karşı sığınağımız o kapıdır.”

Ferdâya Salmak

Bu deyim Farsça bir isim olan “ferdâ” ile Türkçe “salmak” fiilinden meydana gelmiştir. Beyitlerde yarına bırakmak, geciktirmek, tehir etmek, oyalamak, kandırmak, avutmak, başından savmak, boş hayallere kaptırmak, hayal kırıklığına uğratmak, gelecek için vaatlerde bulunmak anlamlarında kullanılır.

Klasik Türk şiirinde âşık sürekli sevgilinin kendisini ferdalara salmasından şikâyet eder. Sevgili, beklentilerini karşılayacağı konusunda âşığa vaatlerde bulunur ama vaatlerini hiçbir zaman yerine getirmez;

*Vaşlum dilersin çün dedün lutf edüben olsun dedün
Yarın dedün bir gün dedün ferdâlara saldun beni* (Bâkî, g. 531/3)

“Mademki bana kavuşmak istiyorsun, o zaman olsun” diyerek iyilik ettin; yarın dedin, bir gün dedin oyalayıp durdun beni.”

*Neye salsan gider hizmetde bendendür senün Nev’î
Dem-i vuslatda ol bî-çâreyi tek salma ferdâya* (Nev’î, g. 391/5)

“Nev’î, hizmetin için bir köledir, ne iş verirsen yapar; yeter ki o çaresizi vuslat zamanı hayal kırıklığına uğratma.”

*Yahyâ ne çâre kaldı bu hasret kıyâmete
Gün yüzlüler bu gün bizi ferdâya saldılar* (Yahyâ Bey, g. 116/7)

“Yahya! Ne çare, bu hasret kıyamete kaldı. Gün yüzlüler bizi bu gün ferdaya saldılar.”

*Kimse mi vardur sana kavlünde yalansın diye
’Adnî’yi ha durmadın sen va’de-yi ferdâya sal* (Adnî, g. 84/7)

“Sen durmadan Adnî’yi ferdalara sal. Sana sözünde durmadın diyebilecek biri mi var!”

*Visâl-i ‘ahdini ferdâya saldı yâr bugün
Behiştîyâ gör e eblehligüm inandum ben* (Behiştî, g. 405/5)

“Sevgili bugün kavuşma sözünü ferdalara saldı. Ey Behiştî aptallığıma bak ben de (kavuşacağıma) inanmıştım.”

*Ferdâya saluban inen inletme gel begüm
Bi-çâre Vasfî ölmeye tâ intizâr ile* (Vasfî, g. 87/7)

“Gel beyim, beni ferdalara salarak çok ağlatma, zavallı Vasfî beklenti içinde ölmessin.”

*Va’de eylersin visâle lîkin itmezsın vefâ
Yâr-ı sâdık dostum ferdâya salmaz yârını* (Ziya’î, g. 438/5)

“Dostum! Vuslat için söz verirsin ancak sözüne bağlı kalmazsın; sadık dost dostunu ferdaya salmaz.”

*Ol kıyâmet beni ferdâya salup Âhî hemân
Yarına kaldı işüm va 'de-i dîdâr gibi* (Âhî, g. 124/5)

“Âhî! O kıyamet (güzel) beni öylece ferdaya saldı; cemalini göreceğim gün gibi işim yarına kaldı.”

“Ferdaya salmak” deyimini sadece âşık-maşuk ilişkisi üzerinden değil, sosyal konular üzerinden de beyitlerde çeşitli anlam ilişkileri içinde kullanılır.

Aşağıdaki beyitlerde ferdalara salmak söz kalıbı kandırmak, oyalamak, hayal kırıklığına uğratmak, boş hayallere kaptırmak anlamlarında kullanılmıştır.

*Ayş ede gör felek seni ferdâya salmasun
Yârin şikâr eden bu gün anar mı yarını* (İshak Çelebi, g. 323/4)

“Felek seni ferdalara salmasın, eğlenmene bak; sevgilisine kavuşan bugünden yarını düşünür mü?”

*Zengince bir 'âşık bulsa bir güzel
Züğürdü ferdâya salması vardur* (Eyüboğlu, 1975: 180)

“Bir güzel, zengince bir âşık bulsa; züğürdü hemen ferdalara salar.”

*Yarın umma cenneti ferdâya salup ey fakîh
Cennet olmuşdur bu gün dîdar-ı Hakdan sebzezâr* (Hayretî, k. 16/6)

“Ey fakih! Boş hayallere dalıp da cenneti yarın umma; tabiat Hakkın cemaliyle bugün Cennete dönmüştür.”

*Ferdâya salmadur işi gerdûn gibi seni
Bin varsan işigine eger dîn olanların* (Hayretî, g. 209/5)

“Eğer bin kere alçakların eşigine gitsen; işleri felek gibi seni ferdalara salmaktır.”

Fülân İbn-i Falân

Falan oğlu filan olarak çevirebileceğimiz bu söz kalıbı günümüzde halk arasında daha çok kimliği belirsiz ya da ismini zikredilmek istenmeyen kişiler için kullanılmaktadır. Klasik Türk şiiri metinlerinde *fülân ibn-i fülân* söz kalıbı adı belli, soyu soppu, ataları belli kişileri kastetmekte kullanılır (Gökyay 2007:171).

Aşk ve sevgiyle alakalı olan her türlü dua ve büyülerde isimlerin eklenmesini belirtmek için de bu ifadeler kullanılmıştır. Örneğin *filan ibni fülanete fi kalbi fülân binti fülanete* dendiğinde “falan oğlu filanın kalbi falan kızı filanın kalbine bağlansın” denilmektedir (<http://www.lahutii.com> 28.05.2018). Dua ve büyülerdeki bu kullanım ‘fülân ibn-i falân’ ifadesinden aslında kastedilenin kim olduğunun bilindiğini göstermektedir. Söz kalıbının geçtiği beyitlerdeki anlam ilişkileri, karine ve mülayimlerden anlaşıldığı kadarıyla *fülân ibn-i falân* tabiri varlığı, ismi cismi belli olan kimseler yerine kullanılır.

Yahya Bey, Rüstem Paşa tarafından çeşitli tevliyet ve görevlerden uzaklaştırılması sonucu içine düştüğü sıkıntılardan bahsettiği kasidesinde isim vermeden bazı kimseleri eleştirir. Bir beytinde de bu kişilerden fülân ibn-i falan olarak söz eder. Fülân ibn-i falan

dediği bu kişilerden sersem ve tiryaki olarak bahsetmesi bu kişilerin isminin cisminin bilindiğini gösterir;

*Rif'atüm şemsine mânend-i sehâb oldı hicâb
Kimi bengî kimi tiryâkî fülân ibn-i fülân* (Yahyâ Bey, k. 22/15)

“Kimi sersem kimi tiryaki olan falan oğlu filan yükselen güneşime bulut misali perde oldu.”

Yahya Bey divanındaki 226. gazel yek-ahenk bir gazeldir. Gazelde şair bakmaya doyamadığı taze bir civandan bahseder, ona olan ilgi ve hayranlığını anlattıktan sonra makta beytinde “öldürseniz de adını söylemem dediği civandan fülân ibn-i falan” şeklinde söz eder;

*Öldürür isen adını dimez dahi Yahyâ
Ölümlüsüdür şimdi fülân ibn-i fülânun* (Yahyâ Bey, g. 226/1)

“Yahya falan oğlu filanın şimdi ölümlüsüdür; öldürseniz adını dahi söylemez.”

Yahya Bey yine divanındaki bir terki-i bendinin son bendinde padişah ve devlet büyüklerine hayır dualarda bulunurken Şehzade Mustafa’dan *babam oğlu fülân* şeklinde söz eder;

*Yirde yattukca babam oğlu fülân sag olsun
Çok yaşasun bunu yazan okıyan sag olsun* (Yahyâ Bey, ms. 9-7/5)

“Babamın oğlu filan kişi yerde yattığı sürece/kabrinde sağ olsun/sıkıntı çekmesin; bunu yazıp okuyanlar çok yaşasın, sağ olsunlar.”

Vasfi, ilâhî aşkı anlattığı yek ahenk gazelinde fülân’dan kastettiği Allah’tır.

*Bu halk hâlûmi bilmez benim firâk içre
N’idem ki dil dimezem kim fülândan ayrıldum* (Vasfi, g. 46/4)

“Ne yapayım gönül! (Sevgiliden) Ayrıken bu halk ne hâlde olduğumu bilmez. Filandan ayrıldım da diyemiyorum.”

Arşî’ye ait olan aşağıdaki beyitte de “fülân’dan kastedilen Arşî’nin de takipçileri arasında yer aldığı Hurufiliğin kurucusu Fazlullah’tır;

*‘Arşîyâ âzâdeyem kayd-ı ‘alâyıktan velî
Tâlib-i didâr dervîş-i fülânâ bunda ben* (Arşî, g. 242/5)

“Ey Arşî! Dünya bağlarından azadeyim ancak bu hususta ben filanın dervîşi ve yüzünün talibiyim.”

Şairler bu söz kalıbını ilgi duydukları güzeller veya hicvettikleri kimselerin ismini vermemek için beyitlerinde kullanmışlardır.

*‘Âşık olmuşdur kulakdan görmedin evsâfını
Cân verir İshâkî gör ol bir fülâna görmedin* (İshak Çelebi, g. 204/5)

“İshak’a bakın, şeklini şemalini görmeden kulaktan (duyarak) âşık olmuş; görmediği hâlde, o kişiye canını feda eder.”

*Fülân ibn-i falâna kâdir olsam
Aradan ikilik gitse bir olsam* (İshak Çelebi, g. 170/1)

“Falan oğlu falana kavuşsam da; aradan ikilik kalksa bir olsam.”

*Bu sipâhî bu beg oğlu dime düş ayağına
Kuculur bunda fülân ibn-i fülânlar var imiş* (Hayretî, g.161/5)

“Burada sarılası falan oğlu filanlar varmış; bu sipahi, bu bey oğlu deme, kapan ayaklarına.”

*Yâ perîdir yâ melek yâ hûrî-i cennet durur
Dimezin adın anun ibn-i fülândur sevdiğüm* (Za’îfi, g. 222/5)

“Ya peri ya melek ya da cennet hurisidir; adını söylemem onun, sevdiğim filanın oğludur.”

*Nev’iyâ lâzım degül olmak fülân ibn-i fülân
Ma ’rifet kesbiyle tek bir âdem ol adam gibi* (Nev’i, g. 476/5)

“Ey Nev’î! Filan oğlu falan olmak lazım değil; ilmî birikiminle adam gibi tek bir insan ol.”

*Agyâr bana kendüsü çün eylese isnâd
İnanma yalandur o fülân ibn-i fülâna* (Sehî Bey, g. 209/5)

“Hasımlar bana kendilerine yakışır şekilde iftira ederlerse; o falan oğlu filana inanma, yalandır.”

*Zâtında olan cevheredir var ise ragbet
Kim der sana ey hâce falân ibn-i filânsın* (Nâ’îli, g. 293/6)

“Ey hoca! Sana falanın oğlu filansın diye kim kıymet verir; eğer bir ragbet varsa, kendi özündedir.”

Hâtır-ı Cem’

Arapça sözcüklerden oluşan bu terkipte “hatır” düşünme, akılda tutma yeteneği, zihin, hâfıza, gönül, duygu anlamlarına gelirken “cem” toplama, toplanma, bir araya gelme, getirilme anlamındadır. Terkip olarak gönlün ferah olması, gönlün durulması, gönlün asude olması, huzurlu olmak anlamlarını karşılar (Özkan 1992: 332).

*Sâkîyâ mey ver ki bağrun ben kimi kan olmasun
Kâkülün tek hâtır-ı cem ’ün perişân olmasun* (Kavsî, g. 411/1)

“Ey saki! Şarap ver ki bağrın benim gibi kan olmasın; asude gönlün kâküllerin gibi dağılmasın.”

*Kesret ile toldı anun vahdeti
Güdi hemân hâtır-ı cem ’iyyeti* (Gülşen-i Envâr, b.5)

“Onun birliği çokluk ile dolunca asude gönlü hemen dağılıp gitti.”

Kayd-ı mihnetde yaturken hâtır-ı mecmû ’umu

Kâkülün gibi perîşân eylemezsen uşda ben (Helâkî, g. 114/4)

“Sıkıntı bağıyla yatarken asude gönlümü saçların gibi dağıtmak istersen işte ben (buradayım).”

Hâtır-ı mecmu' ile güller çemende şâdkâm
Ben hevâ-yı zülf-i yâr ile perîşân olmada (Hâfız Ahmed Paşa, g. 50/4)

“Güller asude gönülleriyle çimenlikte neşe içinde; ben ise sevgilinin saçının arzusuyla perişanım.”

Nûş-ı cân eyler gönül cem 'iyyet-i hâtır bulur
Târmâr eyler yine ol gözleri mestân gelür (Bâkî, k. 6/4)

“Gönül can yudumlayarak huzur bulur; yine o süzgün bakışlı gelir darmadağın eder.”

Bend-i gîsûna giriftâr olmaduk dil kalmadı
Hâtırın cem' eylesün zülfün perîşân olmasun (İshak Çelebi, g. 220/2)

“Saçlarının kıvrımlarına yakalanmayan gönül kalmadı(ğına göre); saçların gönlünü ferah tutsun öyle darmadağınık olmasın.”

Bâkî Divanı'nda deyim *hâtırı teng eyle-* şeklinde tersi bir anlamda kullanıldığını görüyoruz;

Kâseler sun bize meclisde gînâ vermez ayak
Sâkiyâ hâtırı teng eyledi el tarlığı (Bâkî, g. 495/6)

“Ey saki! Kadehler bizi usandırmaz sen bize kadehler sun; (zaten) el darlığı içimizi çok sıktı.”

Divanlarda *hâtır* kelimesiyle yapılan birçok terkip vardır: *hâtır-ı muhlis*, *hâtır -ı vîrân*, *hâtır -ı âzâd*, *hâtır -ı şikest*, *hâtır -ı pejmürde* gibi.

Karşu Varmak

Türkçe sözcüklerden oluşan “karşu varmak” söz kalıbına *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde 1. Karşı çıkmak, istikbal etmek. 2. Karşılama, karşılaşmak, mukabele etmek (Dilçin 1983: 128) gibi karşılıklar verilmiştir. Bu söz kalıbı *Battalnâme*, *Saltuknâme* gibi menkıbelerde çokça geçmektedir. Bu menkıbelerle ilgili çalışmaların sözlük kısımlarında söz kalıbının anlam karşılığı olarak “karşılama” anlamı verilmiştir (Paçacıoğlu 1993: 612). Ancak verilen bu karşılıklar divanlarda karşılaştığımız 'karşu var-' söz kalıbının içerdiği anlamları tam olarak karşılamamaktadır. *Battalnâme*'den alınan aşağıdaki ilk örnekte kâfirlerin saldırısına karşısında canını vermekten çekinmeyen Müslümanların mücadelesi “karşu varmak” söz kalıbıyla ifade edilmiştir. *Tarih-i Ungurus*'ten alınan ikinci örnekte karşı varmak söz kalıbı Boğdan'a doğru taarruza geçen düşman askerlerine karşı koyma, onlarla savaşıma anlamlarında kullanılmıştır;

'Abdul'vehhâb ider ya emir 'Ömer
Kâfir üstümüze eyledi sefer
Fedâ olsun din yolında başımız
Karşu vardı ba'zı dîn kardaşımız (Paçacıoğlu, 1993:120)

“Bogdan üzerine hurûc idicek olursa işbu sana koşılan çeri-yile ve Erdel çerisiyle karşı varup hâkından gelesiz bir dürlü eylemeyesin” (György, 2009:180).

Çeşitli divanlardan alınan aşağıdaki beyit örneklerinde karşı varmak söz kalıbının korkusuzca öne atılmak, karşı koymak, göğsünü siper etmek, meydana atılmak, yiğitlik yapmak, savaşmak, savaşmak üzere karşı karşıya gelmek gibi anlamlara sahip olduğu görülmektedir;

*Hancerüne karşı varur bu dil-i bî-bâkimüz
Bir yürek göstersiz âhir sine-i sad-çâkimüz* (Basîrî, g. 27/1)

“Bu korkusuz gönlümüz hançerine karşı varır; nihayetinde yüz parçalı gönlümüz bir yiğitlik göstersiz.”

*Bed-güherlik etse yaşum karşı varsa karşuna
Âfitâbum terbiyet kıl varı varı la'l olur* (Emrî, g. 199/3)

“Ey güneş (gibi sevgilim!) Gözyaşlarım kanı bozukluk edip karşı varırsa; (ona) sahip çık, zamanla yakuta dönüşür.”

*Şîr-i jeyâna pençe salar gâh-ı hışm u kîn
Bebr-i yabâna karşı varur vakt-i kârzâr* (Bâkî, k. 9/16)

“Öfke ve kin zamanı kükreyen aslana pençe salar; savaş zamanı vahşi kaplana karşı varır.”

*Karşı varur ol zülf-i girih-gîr ü zirih-pûş
Bu gamze-i hûn-rîz savaşına berâber* (İshak Çelebi, g. 36/4)

“O zırlı ve dolanık saçlar; bu kanlı yan bakışların açtığı savaşa beraber karşı varırlar.”

*Gamzenün cellâdına ben bildüğüm İshâk ise
Karşı varup boynunu tutmak degül mi ben boyun* (İshak Çelebi, g. 219/7)

“Benim bildiğim İshak ise; cellat gamzelerine karşı varır, boynunu uzatır, kesinlikle ben kefilim.”

*Kemânından kaçan atıldı tîr-i dil-rübâ çıkdı
Bir ok atım yere karşı varup cânım ana çıkdı* (Süheylî, g. 355/1)

“(Yay) kaşlarından ne zaman gönül kapıcı bir ok atılsa; bir ok atımlık yerde canım karşı varıp, karşısına dikilir.”

Yahyâ Bey ve Hayretî’den alınan aşağıdaki iki beyitte karşı varmak söz kalıbının karşılamaya çıkmak, istikbal etmek, ağırlamak anlamları öne çıkmaktadır;

*Yaşum ey Yahyâ benim karşı varursa vechi var
Pâdişâh-ı devr-i ‘âlem hâce-i hoş-hû gelür* (Yahyâ Bey, g. 76/7)

“Ey Yahya! Benim gözyaşlarım karşı varırsa hakkı vardır; zamanenin padişahı, yüce yaratılışlı efendi geliyor.”

*Karşu varur cân u dil sabr u karâr itmez karâr
Her kaçan kim bezme bir lahza ol âfet geç gelür* (Hayretî, g. 85/2)

“O afet her ne zaman meclise azıcık geç gelse can ve gönül sabır ve sebatta karar kılamayarak karşı varır.”

*Gamzen okına Mu’îdî karşı varsa tan degül
Yoluna kurbân olan ‘âşıkda cân olmaz begüm* (Mu’îdî, g. 295/7)

“Mu’îdî yan bakış oklarına karşı varsa buna şaşılmaz; beyim yoluna kurban olan âşıkta can olmaz.”

*Gözüne görünmez oldum kirpügünden vehm idüp
Meste karşı kim varur destinde hançer var iken* (Mu’îdî, g. 355/6)

“Kirpiğinden korkup gözüne görünmez oldum; elinde hançer olan sarhoşa kim karşı varır?”

Karşu varmak dışında “karşu” sözcüğüyle değişik yardımcı fiillerin kaynaşmasıyla oluşan başka söz kalıpları da vardır. Bu söz kalıplarından beyitlerde geçen karşı çıkmak, karşı turmak, karşı gelmek söz kalıpları günümüzde kullandığımız anlamlarının dışında beyitlerde kullanılmışlardır.

Karşu çıkmak söz kalıbının aşağıdaki beyitlerde ulu, yüce bir kimseyi karşılamak, karşılamaya çıkmak, ona hürmet göstermek, hoş geldiğinde bulunmak anlamlarına geldiği anlaşılmaktadır;

*Hânesine sînemün mihmân olup geldükce gam
Cân ü dil karşı çıkar ta’zîm idüp yir gösterür* (Mu’îdî, g. 130/5)

“Gam gönül evime misafir oldukça; can ve gönül karşılamaya çıkar ululayıp yer gösterir.”

*Hemân-dem ihtiyâr elden gidüp karşı çıkar cânum
Irakdan togrulup gelse kaçan o serv-i âzâdum* (Yahyâ Bey, g. 263/4)

“Ne zaman o endamlı (sevgilim) doğrulup uzaktan gelse; anında iradem elden gider, canım karşılamaya çıkar.”

*Muntazırdur sana karşı çıkmaga cânum benim
Gel begüm gel bende-hânenden yana yarın gice* (Yahyâ Bey, g. 367/2)

“Gel beyim gel, yarın gece ben kölenizin evine taraf; seni karşılamaya hazır ve nazırdır canım benim.”

*Tîğün gelicek zahmumu kılmaga ziyâret
Cânum ana karşı çıkuban didi ne zahmet* (Mesihî, g. 19/3)

“(Kılıç gibi) bakışların yaralarımı ziyarete gelince canım onu karşılayarak “Niye zahmet ettin!” dedi.”

“Karşu turmak” söz kalıbı aşağıdaki beyitlerde hazır ve nazır olmak, emre amade beklemek beklemek anlamlarında kullanılmıştır;

Görmek istersen tecellî ide nûr

Ka'be-i didâr-ı yâra karşı tur

(Mesihî, g. 46/1)

“Nurun tecelli ettiğini görmek istiyorsan; sevgilinin yüzünün Kâbe’sine karşı dur.”

Bine çünkü devlet ile şeh-i gül serîr-i şâha

Ana karşı turmağ için giye nergis altun üsküf

(Mesihî, g. 119/2)

“Güllerin şahı bütün ihtişamıyla hükümdarlık tahtına çıkacağı için nergis altından üsküfünü takmış ona karşı durmaktadır.”

“Karşı gelmek” söz kalıbı ise beyitlerde rastlamak, yoluna çıkmak, önüne geçmek anlamlarını karşılar;

Dinle Yahyâ beni tek gönli hoş olsun yârun

Karşı geldükçe rakîb-i sege tekrîm ideyin

(Yahyâ Bey, g. 347/5)

“Yahya beni dinle, sevgilinin gönlü hoş olsun diye; it rakiplerle karşı geldikçe onları ululayayım.”

İtleri karşı gelüp veh veh dir idi hâlûme

Haste kaldum haste olan dostlardan dûr olur

(Adlî, g. 29/2)

“İtleri karşı geldiklerinde hâlîmi görüp vah vah derler; hastalandım, hasta olan dostlarından uzak düşer.”

Ger Mesihî ölicek cânı çıka eflâke

İsi karşı gelüben gökde ana vire yirin

(Mesihî, g. 196/5)

“Mesihî öldüğünde canı göklere çıkarken Hz. İsa karşı geldiğinde ona yerini verir.”

Gel karşı gelme nâvek-i hûn-rîz-i dilbere

Bir barmagı ile getirür arkamı yire

(Emrî, mkt. 389/1)

“Gel sevgilinin kan saçan oklarına karşı gelme; bir parmağıyla sırtını yere getirir.”

Görmesün gussa bizi mey-kedeye küb düşelüm

Zâhidâ gel çökeliüm küp dibine niteki dürd

(Zâtî, g. 120/3)

Kible Hakkı

“Yön, yönelinen cihet veya şey” anlamına gelen kible terim olarak Müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe’yi ifade eder (Güç 2002: 364). Müslümanın kıblesi Allah’ın evi olan Kâbe’dir ve ibadetlerin çoğunda yüzü Kâbe’ye dönmek gerekmektedir. Kible hakkı söz kalıbı ise beyitlerde yemin etmek, iddiasını kuvvetlendirmek maksadıyla şairler tarafından kullanılır. Kible kavramının çağrışımlarıyla değerlendirdiğimizde kible hakkı söz kalıbının bir yemin maksadının ötesinde yerine getirme, kendini adama, üzerine farz olanı ifa etme, bağlanma, iman etme gibi anlamlarla yüklü olduğu anlaşılacaktır. Muhibbî Kâbe’nin Allah’ın evi olduğu kinayesinden hareketle sevgilinin kendisini gördüğü takdirde kible hakkı için onu tavaf edeceğini söyler;

Kible hakkı eyler idüm Ka'be yerine tavâf

Ger nasîb olsa nigârun görebilsem kendini

(Muhibbî: Divan: g. 2653/4)

“Nasip olsa sevgilinin kendisini görebilseydim, kible hakkı için Kâbe yerine tavaf ederdim.”

Kible hakkı söz kalıbı beyitlerde *Kâbe, doğru, eğri, yüz döndürmek* gibi kavramlarla tenasüp oluşturur. *Doğru, eğri, yol* gibi istikamet bildiren kavramları bir arada kullandığı aşağıdaki beytinde şair rakiplerin kendisine iftirada bulunduğunu söyleyerek dosdoğru sevgilinin yolunda olduğunu “kible hakkı” üzerine yemin ederek dile getirir.

Kible hakkı togruyam yolunda ben lîkin rakîb
Egri sözler söylemişdür ey hilâl-eburû sana (Revânî, g. 10/2)

“Ey yay kaşlı! Kible hakkı ben dosdoğru yolundayım, ancak rakip eğri sözler söylemiştir.”

Sâdikam Kible hakı yolunda ben şâhum senün
Her ne yüzden dir isen toğrı varur âhum sana (Vasfî, g. 2/4)

“Şahım! Kible hakkı için ben senin yolunda sâdikım; hangi cihetten dersen de âhım sana doğru ulaşır.”

Sevgiliden, bulunduğu yerden, sevgilinin kaşlarından bahsedilirken şairler kible hakkı tabirini kinayeli olarak kullanırlar;

Kible hakkı âsitâmı Ka'betü'l-'uşşâkdur
Pertev-i nûr-ı ilâhîdür cemâli Husrevün (Hayretî, g. 236/3)

“Husrev'in yüzü ilahi nurun parlaklığıdır; eşiği kible hakkı âşıkların Kâbe'sidir.”

Sevmişem bir dilber-i ra'nâyı kimdür demezem
Kible hakkı ol kaşı kej-râyı kimdür demezem (İshak Çelebi, g. 174/1)

“Bir güzel dilberi sevmişim, kim olduğunu söylemem; o eğri râ (.) kaşlının kible hakkı için kim olduğunu söylemem.”

Kaşların tâkın eger yâd etse mescidde imâm
Kible hakkı ey sanem yüz döndüre mihrâbdan (Usûlî, g. 109/3)

“Ey put gibi güzel! İmam mescitte kaşlarının kıvrımından bahsederse kible hakkı mihrabdan yüzünü döndürmeli.”

Küp (Küp) Düşmek

Küp düşmek ve *küp küp düşmek* olmak üzere iki farklı şekilde beyitlerde geçen bir söz kalıbıdır. İçine su, yağ, pekmez gibi sıvılar ve buğday, un vb. erzak konan, karnı geniş, dibi dar toprak kap anlamındaki küp sözcüğü eski Türkçe kökenli bir kelimedir (<http://www.lugatim.com/s/küp>). Kelimenin bu anlamının yanında *TDK Sözlüğü*'nde “sarhoş” anlamı da verilmiştir (<http://www.tdk.gov.tr>). Nitekim aşağıdaki beyitte “küp” kelimesi sarhoş anlamında kullanılmıştır;

Çok şârab içtûgi için ağrımış başı küpün
Kellesin çenberle kat kat sardılar hoş idiler (Za'îfî, g. 56/4)

“Çok şarap içtiği için küpün başı ağrımış; başımı çenberle kat kat sarıp iyileştirdiler.”

Küpünü doldurmak, küpe dönmek, küp gibi deyimler küp kelimesinin şişman, kocaman, çok fazla gibi anlamlarından hareketle meydana getirilmişlerdir. Ayrıca küp kelimesi *küp küp altın* söz kalıbında olduğu gibi çokluk, fazlalık ifade etmek için de kullanılır.

Küp küp düşmek söz kalıbı güp güp düşmek, sık sık uğramak, küp gibi oturmak; yerleşmek, mesken eylemek anlamlarına gelen kalıplaşmış bir ifadedir. Şarap küplerinin meyhanelerde sürekli bulunmasından hareketle küp küp düşmek söz kalıbı beyitlerde “meyhanenin demirbaşı olmak” anlamına gelecek biçimde kullanılır (Zülfe 2011, 133).

Küp küp düşmek tabiri beyitlerde tasavvufi bağlam dâhilinde anlamlandırmak gerekir. Tasavvufi mecaz sisteminde meyhane kulun aşk ve şevkle Rabb’ine yakardığı mahalli, tekkeyi, kâmil müşdidin kalbini; şarap ise ilahi aşkı ve vecdi temsil eder (Uludağ 2016: 248,327).

Şair kaza eli yaratılış toprağını şarapla mayaladığı için meyhaneye küp küp düştüğünü; meyhaneye küp küp düştüğü için tövbenin artık kâr etmeyeceğini, sevgilinin kırmızı dudaklarını hatırladıkça meyhaneye küp düştüğünü; gönül kuşunun pervane gibi sevgilinin parlak yanağının çevresinde küp küp düştüğünü; zahidin meyhane ehlinin neşesini gördükçe küp küp meyhaneye düşeceğini; meyhaneye küp küp düşen sofuların mescitte şarabı kınadığını; ayakta duramayacak haldeki zil zurna sarhoş âşığın yine de meyhaneye küp küp düştüğünü aşağıdaki örnek beyitlerde dile getirmişlerdir. Beyitlerdeki bu anlam ilişkileri küp (küp) düşmek söz kalıbının bir yere çok sık uğramak, kendini tutamamak, mesken tutmak, bir şeyin cazibesine dayanamamak anlamlarını öne çıkarır;

*Düşerüz küp küp ayagina meyün dest-i kazâ
Gâlibâ hâkümüzi hamr-ıla tahmîr etmiş* (Yakînî, g. 82/2)

“Şarabın ayağına/kadehine küp küp düşeriz; galiba kader toprağımızı şarapla mayalamış.”

*Humhâneye küp küp düşene tövbe gerekmez
Alûde-i çirkâb olana süngeri neyler* (Havâyî: Eyüboğlu 2004: 328)

“Meyhaneye sık sık giden için tövbe gerekmez; çirkefe bulanana sünger çare etmez.”

*La'l-i nâbun yâdına düşdük şarâba şöyle kim
Her ne yerde bir hum-ı mey görsevüz küp düşerüz* (Mesihî, g. 99/4)

“Kıpkırmızı dudaklarını hatırına şaraba düştük; öyle ki her nerede bir şarap fıçısı görsek küp düşeriz.”

*Murg-ı dil pervâne-veş küp küp döner keş keş geçer
Yanar ol şem'-i ruhunda dînüm îmânım senün* (Hayreti, g. 237/3)

“Gönül kuşu pervane gibi küp küp dönerek kendinden geçer; senin o yanağının mumunda/parılısında dinim imanım yanar/çok sıkıntı çekerim.”

*Hum-ı mey gibi küp düşer zâhid
Görse meclisde zevk-ı rindânı* (Ahmed Yârî, Kt. 64/2)

“Zahit mecliste rintlerin yaşadığı keyfi görse, şarap fıçısı gibi küp düşer.”

*Meyhânelere küp düşer iken yine sūfi
Mescidde varup bâde-i hamrâyı kınarlar* (Necâtî Bey, g. 155/7)

“Sofu(lar) meyhanelere küp küp düşerken; yine de gidip mescitte kırmızı şarabı kınarlar.”

*Gördüm İshâk humâr-ı meyden olmuş gey za 'îf
Turumaz ayagı üzre küp düşer meyhâneye* (İshak Çelebi, g. 237/5)

“İshak’ı gördüm şarabın verdiği sersemlikten çok zayıf düşmüştü; ayakları üzerinde duramayıp küp (gibi sarhoş) meyhaneye gidiyordu.”

“Köp düşmek” şeklindeki bir söz kalıbının da beyitlerde geçtiği görülür. Bu söz kalıbı da meyhane unsurlarıyla birlikte daha çok kullanılır. Köp düşmek ile küp (küp) düşmek söz kalıpları arasında ö→ü ses değişmesi dışında anlam değişmesi söz konusu değildir. *Köp* kelimesi *Divanü Lügati't-Türk*'te geçmekte olup “çok” anlamına gelmektedir. Günümüzde de Anadolu ağızlarında ve Kazak, Kırgız, Özbek lehçelerinde ‘çok’ anlamında kullanılan bir sözcüktür. Tatar ve Başkurt lehçelerinde ise “küp” şeklinde kullanılmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Sarhoş, meyhane, şarap küpü/fıçısı gibi kavramlarla olan anlam ilişkisini göz önünde bulundurulduğunda *küp (küp) düşmek* söz kalıbının *köp düşmek* tabirinin zamanla anlam genişlemesine uğramış şekli olduğunu söylemek mümkündür;

*Pür itdi bâg-ı cihânı figân-ı mürğ-i seher
Ki güller üzre niçün böyle köp düşer jâle* (Mesihî, k. 6/19)

“Çiy taneleri güllerin üzerine niçin bu kadar köp düşer” diye; seher kuşları dünya bağımlı figanlarıyla doldurdular.”

*Sâkiyâ mey-hâneye köp düşdüğim 'ayb itme kim
Yüz çevirdüm şimdi tesbih ü musallâdan yine* (Mu'idi, g. 396/3)

“Saki! Meyhaneye daha köp düşmemi ayıplama çünkü yine tesbih ve musalladan yüz çevirdim.”

*La'lünle gamzenün görelî 'işvesin gönül
Köp düşse câm-ı bâdeye olup h'âb-ı nâz* (Mu'idi, g. 171/4)

“Gönül, dudağının ve yan bakışının cilvelerini görünce naz sarhoşu olup şarap kadehine köp düşse [şaşılmaz].” (Tanrıbuyurdu, 2018: 171).

Sefercioğlu; çok şarap içmek, aşırı sarhoş olmak şeklinde açıkladığı “küp düşmek” söz kalıbına Helâkî'den aşağıdaki beyti örnek göstererek dil içi çevirisini yapar;

*Şevk-ı lebünle sâkî olup harâb u sermest
Küp küp düşer şarâba hum-hâne içre her mest* (Helâkî, g. 11/1)

“Ey sâkî! Meyhane içindeki sarhoşlar, dudağının arzusuyla o kadar çok içerler ki, (küp küp düşer) harap, perişan olurlar.” (2010: 190).

Aşağıdaki örnekler “köp düşmek” söz kalıbının sızıp kalmak, yığılıp kalmak, ayakta duramayacak kadar çok sarhoş olmak, sarhoşluktan sağa sola çarpmak, takatten düşmek anlamlarına da geldiğini göstermektedir;

*Köp düşdi ‘Arşî kaldı ayakda humâr u mest
Lutfeyle sâkiyâ dut elin mül mahallidür* (Arşî, g. 96/5)

“Ey saki! Arşî, içki sersemi ve sarhoş bir şekilde ayakta duramayıp sızıp kaldı; meyhanedir, lutfedip de elinden tut.”

*Kûy-ı dil-dâra köp düşüp kaldım
Tâkatüm gıtdi bî-mecâl oldum* (Arşî, g. 203/5)

“Sevgilinin semtinde güçten kesilip mecalsiz kalınca köp düşüp kaldım.”

*Câdû gibi sihr ile küpe bindi meger kim
Küp düşe varup meclis-i dil-dâra karanfûl* (Aşkî, k. 18/6)

“Karanfil, sihirle küpe bindi; öyle görünüyor ki sevgilinin meclisine zil zurna sarhoş gitmiş.”

Ma’zûl Börki

Ma’zûl, işten atılmış (Redhouse 1996: 1909), görevden alınmış (Ahmet Vefik Paşa 2000: 745) demektir. Osmanlıda genellikle memuriyetten uzaklaştırılanlar için kullanılmış bir tabirdir. *Börk* ise genel olarak başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler (Dilçin 1983: 39) anlamına gelmektedir. Etimolojisi tartışmalı olan bu kelime Farsçaya *berek* biçiminde geçmiş ve uzunca derviş külahlarını işaret etmiştir. Beyler, hükümdarlar, askerler değişik biçim ve kalitede börkler kullanmışlardır. Börk zaman içerisinde çok değişik biçimlere girdiğinden her dönemde özel biçimli başlıkların adlandırılmasında kullanılmakla birlikte genelde başlık anlamında kullanılan bir cins isimdir (Şentürk 2017: 283-284). Özelde ise yeniçerilerin kullandığı başlığın adıydı. Keçe veya beyaz çuhadan yapılırdı. İlk zamanlar yeniçeriler kullanmış olsa da fes kullanılmaya başlanana kadar istisnasız bütün Müslümanların giymesi âdet hâline gelmiştir (Pakalın 2004: 243). Koçu ise börkün diğer adının *üsküf* olduğunu söyleyerek börkün sadece merasimlerde yeniçeriler tarafından kullanıldığını diğer zamanlarda ise keçeden bir kavuk takarak üstüne burma tül bent ve sarık sardıklarını belirtir (1967: 45). Börklerin üst, arka ve kenarlarına süsleme ve nişan amaçlı değişik işleme ve eklemeler de yapılmıştır. Başlıklar için genel bir ad olduğu anlaşılan börkün *beg börkü*, *sultan börkü* gibi değişik türleri de vardı (Yılmaz 2008: 163). Taradığımız divanlarda sadece iki beyitte ma’zûl börki tabiriyle karşılaşmıştır. Börkün birçok türünün bilinmesine karşılık yapılan incelemelerde ma’zûl börkiyle ilgili hiçbir bilgiyle karşılaşılmamıştır. Ancak börke dair bilinenler ve börk türleri Osmanlı toplumunda *ma’zûl börkü* olarak adlandırılan bir tür börkün de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

*Devletinde begligüm vardı geyürdi ‘âkabet
Fürkati ma’zûl börkini dil-i şadânuma* (İshak Çelebi, k. 14/30)

“Devletinde beyliğe sahiptim; (ama) sonunda ayrılığı, azledilme şapkasını sevinçli gönlüme giydirdi.”

Bu bürk türünün özellikle memuriyetine son verilenler tarafından giyildiği veya onlara giydirildiği muhtemeldir. İshak Çelebi'nin yukarıdaki beytinde sevgilinin ayrılığı âşğın gönlüne ma'zûl bürkünü giydirmiştir. Âşık Çelebi'nin bir beytinde de ferman ve hükümler karşılığında kullanılan nişan, kimi zaman bir beyin başına ma'zûl bürkü giydirirken kimi zaman da bir kölenin başına altın taç giydirir;

*Gâh olur kim bir bege ma'zûl bürkin geydürür
Gâh olur bir bendenün başına tâc-ı zer nişân* (Âşık Çelebi, k. 10/22)

“Nişan, bazen bir beye ma'zûl bürkünü giydirir; bazen de bir kölenin başına altın taç olur.”

Meydana Çekmek

Bu söz kalıbının geçtiği beyitlerde sapkınlığa düşenlerin kılıç ile meydana çekildiğinden, rakibin âşığı meydana çekmek istediğinden, sevgilinin âşığı imana getirme iddiasına karşılık âşğın sevgilinin saçlarını meydana çekmek istediğinden, âşğın rakibi meydana çekmek için sevgiliye ricada bulunmasından, sevgilinin güzelliğiyle boy ölçüşen ay ve güneşin meydana çekilmesinden bahsedilir. Bütün bu anlam ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda “meydana çekmek” söz kalıbının hesaplaşmaya davet etmek, vuruşmaya çağırarak, ortaya almak, haddini bildirmek anlamlarına geldiği söylenebilir. Günümüzde de hesaplaşmak isteyenler arasında *meydan oku-*, *meydana çık-* gibi deyimler kullanılır;

*Yoldan çıkan şer' ile mîzâna çekerler
Güm-râh ise şemşîr ile meydâna çekerler* (Âşkî, g. 144/1)

“Yoldan çıkan şeriat ile yargırlar; sapkınlığa düşmüşse kılıç ile meydana çekerler.”

*Rakibâ sen bizi meydâna çekmek kâsd edersen gel
Sinân-ı âh ile bir zahm urayın sana kim sesme* (Behiştî, g. 470/2)

“Ey rakip! Senin bizi meydana çekmeye niyetin varsa gel; ah mızrağımla sende öyle bir yara açayım ki ses etme.”

*Der imişsin giderek ben seni imâna çekem
Tolaşam kâkül-i pür-kîşüne meydâna çekem* (İshak Çelebi, m. 4/VI/2)

““Yavaş yavaş ben seni imana getiririm.” dermişsin. (O) dini bütün saçlarına dolanıp (onları) meydana çekeyim.”

*Şol rakibinle beni meydâna çeksen dostum
Kulagınca eyler idim ol itin her pâresin* (Necâtî, g. 391/2)

“Dostum! Şu rakibinle beni meydana çeksen; o iti kulağın büyüklüğünde parçalara ayırırdım.”

18. yüzyıl şairlerinden Erbilli Âmâ Yusuf Garibî (1755/56-1816/17) bir beytinde Hz. Yusuf'a benzettiği güzelden güzelliğini meydana çekmesini ve gökyüzündeki ay ve güneşi utandırmasını ister;

*Mâh ü mihri çarhda şermende kıl bir ân ile
Ey meh-i Ken 'ân metâ'-ı hüsnünü meydâna çek* (Erbilli Yusuf Garibî, g. 166/3)

“Ey Kenan güzeli! Güzellik kumaşını meydana çek ve gökyüzündeki ay ve güneşi güzelliğinle utandır.”

Mûy-ı Siyâh Ağarmak

Sözlük anlamı siyah kılın ağarması olan bu söz kalıbı beyitlerde kinayeye tan vakti ufukta beliren çizgi şeklindeki aydınlığı ifade etmekte kullanılır. Herhangi bir yerde sabah namazının vakti, dört mezhepte de, şer’î gecenin sonunda başlar. Bu vakitte doğu yönünde ufuk çizgisi üzerindeki bir noktada beyazlık açığa çıkar. Oruç da, bu vakitte başlar. Bu vakte *fecr-i sadık* yani hakiki, gerçek fecir denir. Gece karanlığının kaybolmaya başlayıp güneş ışığının belirtilerinin görünmeye başladığı, ufuktaki aydınlığın enlemesine, uzun bir çizgi gibi ufka yayıldığı vakittir. Kur'an-ı Kerim'de orucun başlama vaktini bildiren ayette: “Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar (yani tan atana kadar) yiyebilir ve içebilirsiniz, (bu vakitten) sonra da, geceye kadar orucu tamamlayın.” (Bakara, 2/187) buyrulmaktadır (<http://fecr.nedir.com>.(12.10.2018). Fecr-i sadık ile başlayan sabah namazının vakti güneşin doğuşu ile sona erer.

İshak Çelebi mûy-ı siyâhın ağardığını yani fecr-i sadık'ın belirlediğini, kalkıp dua etmek gerektiğini, duaların kabule en yakın olduğu vaktin sabah vakti olduğunu dile getirir. Yer yer ağaran siyah kılların hazandan sonra gelen bahara benzetildiği diğer bir beytinde, sıkıntılı geçen bir geceden sonra ufukta yer yer beliren aydınlığın ferahlığından bahseder;

*Mûy-ı siyâh agardı yüri var du 'âda ol
Vakt-i sabâh icâbete makrûn olur du 'â* (İshak Çelebi, k. 3/31)

“Ufukta beyazlık göründü/Siyah kıllar ağardı; hadi git dua et. Sabah vakti dualar kabule daha yakın olur.”

*Agardı mûy-ı siyâhun uyur mısın İshâk
Gözünü aç turu gel gök yüzünü tutdı beyâz* (İshak Çelebi, g. 118/5)

“Ey İshak! Hâlâ uyuyor musun? Siyah kılların ağardı; gözünü aç ayağa kalk, tan yeri ağardı.”

*Mûy-i siyâh başladı yer yer ağarmaga
Fasl-ı hazânda açılır oldu bahârımız* (İshak Çelebi, g. 96/2)

“Siyah kıllar yer yer ağarmaya başladı/ufukta ışık göründü; hazan mevsiminde baharımız görünür oldu.”

Aşağıdaki beyitlerde de sakallardaki aklaşmış kıllardan bahsedilirken fecr-i sadıkla anlam ilişkisi kurulmuştur;

*Sakalı subh-ı sâdık gibi ag u alnı açıkdur
Degül mûy-ı sefid ol lem 'a-i nûr-ı hidâyetdür* (Kabûlî, g. 73/4)

“Sakalı fecr-i sadık gibi ak, alnı da açıktır; o beyaz kıl değil, hidayet nurunun ışığıdır.”

Subh-ı sâdık gibi ey gâfil agardı sakalun

Haberün yok seni penbeyle bogazlar ecelün (Yahyâ Bey, g. 220/1)

“Ey gafil! Sakalın fecr-i sadık gibi ağardı; ecelin haberin olmadan pamukla senin canını alır.

Ey kara günlü seher gibi agardı sakalun
Haberin yok kefenün boynuna takdı ecelin (Yahyâ Bey, g. 221/1)

“Ey kara günlü? Sakalın seher gibi ağardı; ecelin haberin olmadan kefenini boynuna taktı.”

Pir Olası

Şairler beyitlerde bu söz kalıbını genelde övdükleri ve sevdikleri kimseler için kullanmışlardır. Dolayısıyla bu söz kalıbının geçtiği beyitlerde beddua değil aksine bir iyi dilek söz konusudur. Genç yaştaki kişiler için kullanılan bu ifade uzun ömür sürsün, çok yaşasın, yaşlansın, uzun ömür görsün; bilgi ve hikmet sahibi olsun, hikmet sahibi olmaya layık gibi anlamlara gelmektedir (Zülfe 2011:167). Aşağıdaki örnekte Za’îfi hayırla yâd ettiği kişinin bir anının bin saat, bir gününün de bin gün olmasını, yüz yıl yaşamasını dileyerek beyitte geçen “pîr olası” söz kalıbını açıklığa kavuşturmuştur;

Olsun hezâr sa’at bir ânun ü günün bin
Sad sâl pîr olası bulup safâ vü râhat (Za’îfi, tr. 16/8)

“Bir anın bin saat, bir günün bin (gün) olsun; huzur ve refaha erip yüz yıl pir olası.”

Aşağıdaki beyitlerde de şairler sevdiklerine veya övdüklerine şükranlarını “pir olası” söz kalıbıyla hayır duada bulunarak ifade etmişlerdir;

Mürşid-i pîr-i tarîk eyler mürîd-i ‘ışkınu
Ber-kemâl [ü] pîr olası nev-cuvânım var benim (İshak Çelebi, g. 193/4)

“Pir olası, öyle bir yeni yetme delikanlım var ki; aşk müridini tarikat mürşidine dönüştürür.”

Ömrümün bâğı yeşerse n’ola ser-sebz olsa
Nev-cuvân eyledi ol pîr olası yine beni (İshak Çelebi, g. 321/4)

“Ömrümün bağı canlanıp yemyeşil olsa buna şaşılır mı; o pir olası beni tekrar gençleştirdi.”

Ey pîr olası tâze cuvân tîğün olmasa
Nüş eylemezdi râhat ile şeyh ü şâb âb (Hayretî, k. 10/25)

“Ey pir olası! Taze, yiğit kılıcın olmasa gençler ve yaşlılar huzurla su içemezlerdi.”

Nev-cüvânlarda kemân-ebriü güzeller çok velî
Tîr-i âhumdan kaçır bir pîr olası yok midur* (Mu’îdî, g. 152/4)

* Divan’ın tenkitli metninde “yir” olarak geçmektedir. Bkz. Kalkandelenli Mu’îdî Dîvânı. Haz. Gülçin Tanrıbuyurdu, 2018, <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html>

“Yeni yetmeler arasında keman kaşlı güzeller çoktur ama ahımın oklarından kaçacak bir pir olası yok mudur?”

Şairler kimi zaman bu tabiri sitemle karışık şekilde sevdiklerine yönelik kullanmışlardır. Bu tabiri kullanırken Allah akıl versin, kendine yazık etme, Allah’ından bulasın anlamlarına gelecek şekilde sevdiklerine sitemde bulunmuşlardır;

*Pîr etdi beni derd ile gam zâviyesinde
Pîrîdür adı pîr olası bir püserüm var* (Aşkî, 141/5)

“Pir olası, adı Pîrî olan bir oğlum var; gam köşesinde beni dertten yaşlandırdı.”

*Înende almağul ‘uşşâkın âhın
Eyâ pîr olası tâze civânsın* (Âhî, g. 93/4)

“Ey pir olası! Âşıkların çok fazla âhını alma, daha çok gençsin.”

*Cuvân idim gam-ı aşka ulaştığımda ey dil-ber
Beni cevri ile pîr ettin göreyim pîr olasın sen* (Ahmed Paşa, g. 246/2)

“Ey dilber aşk gamına ulaşana kadar genç idim; (ancak) eziyetlerinle beni pir ettin, (ben de) göreyim pir olasın.”

*Ëy pîr olası niçe bir incidesin beni
Tâze yigitsin eylemedin beddu’â yitiş* (Mu’îdî, g. 186/2)

“Ey pir olası! Daha ne kadar inciteceksin beni; daha gencecik bir yigitsin, beddua etmeden yetiş.”

Nedim “pir olası” tabirini pir-i mugan olası şeklinde bir beytinde kullanır;

*Bir câm bir de la’l-i lebin sundu muğ-beçe
Pîr-i mugân olası meşrebimcedir* (Nedîm, g. 13/2)

“Meyhaneci çırağı bir kadeh bir de la’l dudaklarını sundu; pir-i mugan olası tam da meşrebime göredir.”

Sohbet Bâkî

Divanlarda daha çok *mey, sâkî, işret, ayak/kadeh* gibi kavramlarla birlikte kullanılan bu söz kalıbı dostluk sonsuzdur, arkadaşlık bitmez, sohbet devam edecek, sohbet sonsuzdur anlamlarına karşılık gelmektedir. İçki meclisi sona erdiğinde sakinin kadehleri kaldırırken içki meclisinin bittiğini ancak dostluğun ve sohbetin baki kalacağını meclistekilere anlatmak için söylediği kalıplaşmış bir ifadedir (Zülfe 2011, 182-183).

Söyleşi, hasbihâl, arkadaşlık, yoldaş olma sözlük anlamlarına sahip olan sohbet aynı zamanda tasavvufi istihlaldandır. Muhiplerinin eğitiminde sohbe büyük önem veren sufiler ehil ve hevesli müritlerine tasavvufi bilgileri sohbet yoluyla aktarırlardı. Mevlevilik ve Nakşibendilikte bir tarikat esaslı olan sohbet belli bir yerde toplanmakla yapılabildiği gibi birlikte yolculuk yapma şeklinde de olur. Sohbetinden yararlanan sufiye şeyh-i sohbet, sohbetten istifade edene de sahip denirdi (Uludağ 2016: 321). Sohbet, müridin mürşidin yanında yeterli bir süre kalmasını da ifade eder. Mürit günlük yaşamı sırasında ortaya çıkacak çeşitli olay ve tecelliler karşısında olgun insanın davranışlarını göreyerek, akliselime hitap eden

sözlerini dinleyerek, en önemlisi olgun insanın kalbinde mevcut Allah muhabbetinin ve Peygamber sevgisinin kendi kalbine sirayet etmesini sağlayarak iman ve ihlasını kuvvetlendirir. Çünkü ilahi muhabbet kalpten kalbe, çoktan aza doğru akar. Adına 'sohbet' denilen mürşit ile olan bu kaynaşmanın en büyük faydası olgun nefisten çıkan muhabbet dalgalarının nefsi-i emmareyi mahvetmesi ve istekli müridi nefsin elinden kurtarmasıdır. Kalpten kalbe geçen bu muhabbet arttıkça müridin ihlası da artar. Sohbetin layığıyla yapıldığında mürit, artık aşırı riyazetlere başvurmadan amacına ulaşır ve nefsi-i emmareden kurtulur. Sohbetle birlikte riyazet ve zikirden beklenen ana fayda, gönül bir noktada, yani Allah üzerinde toplamak ve mürşit ile manevi ve kalbi bağlantıyı sürdürerek, iki gönül arasında beraber olmadıkları zamanlarda da ilahi muhabbetin olmasını sağlamaktır (Sonuç 1982: 66-76). Müridin veya âşığın yol göstericisi yanında olmaksızın onun telkin ettiği biçimde zikir ve riyazetleri yapmaya devam etmesi, nefsi ile mücadelesini sürdürmesi, şeriat hükümlerine ve ilahi emirlere uyması sohbetin müridin kalbindeki devamlılığıyla mümkündür.

İslamın mistik yorumu olan tasavvuf düşüncesini işleyen şiirlerde sufiler manevi âlemde ya da ruhani yolculukta görüp yaşadıklarını mecazlara dayalı sembollerle anlatmışlardır. Örneğin şarap ilahi aşkı ve bu aşkın coşkunu, meyhane ilahi aşkın sunulduğu tekkeyi ya da Allah sevgisiyle dolu âşığın gönlünü, mest ilahi aşk şarabıyla kendinden geçen Hak sarhoşunu/âşığı, saki mürşid-i kâmilî, dudak vahdeti ya da fenafillahî, saç kesreti, gamze idrak edilen işaretleri temsil eder (Üstüner 2014: 45, 247-285). Beyitlerde mey, saki, ayağ, bezm gibi kavramlarla bir arada kullanılan sohbet bâkî söz kalıbını yukarıdaki bilgiler ışığında -şairin tasavvufi sembollerin arkasına sığınarak meyhane ile ilgili unsurları şiirlerinde gerçek anlamlarıyla kullanabileceğini göz ardı etmeden- tasavvufi bir remiz olarak yorumlamak mümkündür.

Kadeh anlamına gelen “ayak” tasavvufta içinde gayb nurlarının temaşa edildiği şeyi, sülûk hâlindeki saliki mest eden vahdet şarabının kadehini, Allah ile en yakın olunan vakti (Üstüner 2014: 252) temsil eder. İshak Çelebi kinayeye “fırsatı yakalamışken içmeye devam et” şeklinde çevrilebilecek “fursat el vermiş iken götür ayağı” tabirinden Allah ile yakınlaşmayı kasteder. Şair iç âleminde sohbetin devam ettiğini fena meclisindekilere bildirmek için de *sohbet bâkî* tabirini kullanır;

*Fursat el vermiş iken götür ayağı İshâk
Deylüm bezm-i fenâ ehline sohbet bâkî* (İshak Çelebi, g. 308/7)

“İshak! Nasip olmuşken kadehleri götür/ayağını çek; fena meclisindekilere sohbetin baki olduğunu söyleyelim.”

“Ayağ götürmek” tabirinin çekip gitmek anlamının kastedildiği aşığıdaki beyitte mürşidinden uzak düşen müridin ruh hâli göze çarpar. Enverî, kendisini mest eden şarap dudaklı maşukundan ayrı düşse de onunla sohbetin baki olduğunu ifade eder;

*Eyleyüp Enverîyi mest götürdün sen ayağ
Ey lebi mül senün ile yine sohbet bâkî* (Enverî, g. 303/5)

“Ey şarap dudaklı! Enverî'yi sarhoş edip çekip gittin, (ancak) seninle sohbet baki.”

Dudak, tasavvufi mecaz olarak vahdet, manevi feyz, kelim, Hakk'ın sözü, sır anlamlarındadır. Dudağa ulaşmak ise manevi bir hâl olan vuslatı ifade eder. Mesîhî, sakinin dudağına ulaşıp onu öpemediği için üzülmez zira sohbet baki, yâr bakidir. Şairin “sohbet baki yâr baki” sözünü başkalarından nakleder şekilde ifade etmesi bu sözün atasözü hüviyetinde halk arasında veya tasavvuf çevrelerinde kullanıldığının bir göstergesi sayılabilir;

*Öpülmezsen ne gam bu def'a sâkî
Ki sohbet bâkî dirler yâr bâkî* (Mesîhî, g. 258/1)

“Saki bu seferlik öpülmezsen ne gam; zira sohbet baki, yâr baki derler.”

Tasavvufta ilahi aşkı temsil eden şarap ile fenafillahı sembolize eden dudak arasında ilgi kurulur. Bu ilgede dudak ve şarabın kırmızılığı ve kendinden geçirme özellikleri öne çıkarılır (Üstüner 2014: 251). Âşık en çok sevgiliyi arzular. Doğal olarak âşiğe en çok keyif verecek olan şey de sevgiliye yakın olmak, onunla sohbet hâlinde bulunmaktır. Sevgilinin sohbetinde saflık, duruluk, haz, mutluluk, coşkunluk vardır. Dolayısıyla sevgiliyle olan sohbetin sona ermesi istenmez, sevgilinin sohbetine duyulan iştihak bakidir. Şem’î sevgiliden dudağının kadehini sunmasını oradan şarap içmeyi isterken sevgiliyle yakınlaşmaktan onunla sohbet etmekten ne denli keyif aldığı dile getirir;

*Hele gel şimdi lebün câmını sun nûş idelüm
Aramızda senün ile yine sohbet bâkî* (Şem’î, g. 190/2)

“Hele gel şimdi dudağının kadehini sun içelim; seninle aramızda sohbet yine baki.”

Saf, katıksız şarap demek olan mey-i nâb tasavvufta dünyevi bağlardan arınmış saf aşkı temsil eder. Âhî, dostlarının halis, katıksız şarap ile olan sohbetini kaçırmak istemez çünkü o sohbette geçici âlemden uzaklaşacak, bâkî âlemde varlığının sırrıyla feyizlenecektir;

*Sohbeti var mey-i nâb ile bu gün yârânun
Yürü ey Âhî seninle yine sohbet bâkî* (Âhî, g. 130/5)

“Bugün dostların saf şarap ile sohbeti var. Ey Âhî! Hadi yürü seninle yine sohbet bâkî.”

Terk-İ Külâh

Keçeden, devetüyü renginde yahut daha açık, nadiren de beyaz ve şeker renk olan; sivri, düz tepeli uzun başlığa, *külâh* veya *sikke* adı verilir (Abdülaziz Bey 1995: 225; Koçu 1967: 205-206). Aynı başlığa sufilerce kimi zaman *tâc* dendiği de bilinmektedir. Tasavvufi bir terim olarak *terk* ise insanın bütün ihtiyaçlarından, dünyevi refah ve maddî zenginlik arzularından vazgeçmesi, kendisini cismanî hayattan mahrum bırakması, emelden geçmesi kısacası kişinin dünyevi bağlardan kurtulması demektir (Üstüner 2014: 207-208). Divanlarda özellikle tasavvufi konuların işlendiği gazellerde terk sözcüğüyle oluşturulan *terk-i kabâ*, *terk-i kayd/terk-i terk*, *terk-i ser*, *terk-i cân* vb. terkipler dünya bağlarından uzaklaşmayı ifade eden kullanımlardır. Bu gibi terkiplerde geçen *can*, *ser*, *diyar* kavramları terk edilenin veya feda edilenin ne denli büyük olduğunu gösterir.

Âşıklar için aşk davasında sevgili uğruna candan vazgeçmek bir hünerdir.

*Da 'vâda 'âşika sanemâ terk-i ser yeter
Meydân-ı 'aşk içinde ere bir hüner yeter* (Hayâlî, g. 136/1)

“Ey put gibi güzel! Âşık için davasında canını feda etmek yeterlidir; aşk meydanında yiğit için bir hüner kâfidir.”

*İhtiyâr itdüm yolunda ölmegi cânâ didüm
Didi ölmekte ne var it kâdirisen terk-i cân* (Behiştî, g. 400/2)

“Ey sevgili! Yolunda ölmeyi seçtim, dedim; ölmekte ne var, muktedirsен canından vazgeç, dedi.”

Esrar Dede, ayak bağı olduğunu anladıktan sonra varlık ve yokluk düşüncesini artık bıraktığını çünkü bu düşüncenin bir külfet olduğunu dile getirir;

*Fehm edip bu nükteyi geçdim vücûd u mahvdan
Fikr terk-i kayda bir kayd-ı külfetdir bana* (Esrâr Dede, g. 1/7)

“Benim için terk-i terk düşüncesi de bir külfettir; bu nükteyi anladım ve varlık ile yokluktan geçtim.”

Terk-i külâh tabirini yukarıdaki terkiplere benzer şekilde külâhtan vazgeçme, külâhı terk etme şeklinde çevirdiğimizde veya anlamlandırdığımızda tabirin geçtiği beyitlerde anlam bütünlüğü sağlanamamakta, bağlamda mantıksal açıdan sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu durum aşağıdaki beyitlerde açıkça görülmektedir;

*Leşker-i gam şâhiyam tâc-ı fenâdur kisvetüm
Terk-i ser dedükleri terk-i külâhumdur benim* (İshak Çelebi, g. 173/5)

“Gam askerlerinin şahıyım elbisem yokluk tacıdır; başını ortaya koymak, dedikleri benim terk külâhudur.”

Beyitte yokluk tacı âşığın gam askerlerinin şahı olduğunu temsil ederken terk-i külâh canından vazgeçtiğini sembolize eder. Kendisini gam askerlerinin şahı, yokluk tacını da elbisesi olarak değerlendiren biri için külâhtan vazgeçmek canını ortaya koymakla eşdeğer olamaz. Öyle görünüyor ki tabirden kasıt külâhın terk edilmesi değildir. Sufiler için terk-i külâh; dünyevi hayattan soyutlanmanın, fakrın, manevi dünyaya talip olmanın bir sembolü, gurur hastalığının da bir ilacıdır. Şair beyitte “Ben zaten terk-i külâhla başımı ortaya koydum, dünyevi hayatımdan vazgeçtim.” demek istemektedir. Öyle ise *terk-i külâh* tarikata bağlanan, seyr-i sülûka giren müritlere giydirilen hırka gibi sembolik anlama sahip bir sufi giysisini ifade etmek üzere kullanılan bir tabir olarak değerlendirilebilir. Hırka nasıl şeyhe bağlanmayı, tarikatın kural ve ilkelerine uymayı, dünyevi arzulardan soyutlanmayı ifade ediyorsa terk-i külâh da kişinin dünyadan ve canından vazgeçtiğini ifade eder.

Altın tac ile terk-i külâh kıyasının yapıldığı aşağıdaki beyitte *terk-i külâh* tabiri maddi dünyadan soyutlanmayı ifade eder. Emrî'ye göre gerçek saadet ayın hilal şeklini görüp külâhını terk etmektir. Ay aydınlığını gerçek ışık kaynağı olan güneşten alır. Bu yönüyle tasavvufta hakiki güzel olan Hakk'ın güzelliğinin tecelli ettiği mecazi güzeli temsil eder. Emrî daha mecazda hakikatı görmeye başlayıp kendisini geçici güzelliklerden soyutlayanların asıl devlete nail oldukları kanaatinde;

*Devlet anun kim görüp bedrün hilâlin Emrîyâ
Efser-i zerrîni koyup eyleye terk-i külâh* (Emrî, g. 430/5)

“Ey Emrî! Asıl saadet, ayın hilalini gördükten sonra; altın tacını çıkarıp terk külâhını giyenindir.”

Hayâlî, kendisini baş kesmeyen kanlar akıtmayan bir yiğit olarak tanımlar. Lisan onun kılıcı terk-i külâh ise namıdır. Şairin ilk gençlik yıllarını kalenderi dervişler arasında geçirmiş olduğu göz önünde bulundurulacak olursa terk-i külâhtan kalenderane yaşamayı, melametiliği, dünya bağlarından sıyrılmayı kastettiği düşünülebilir;

*Tîgüm zebân ü terk-i küleh nâmdur bana
Başlar kesici kanlar akıtmaz dilâverem* (Hayâlî, g. 351/6)

“Kılıcım lisan, terk-i külâh da namıdır; kanlar akıtmayan, başlar kes(mey)en bir yiğidim.”

Hamdullah Hamdi, konuşurken üstünlük taslayanların, en üstün âşık benim iddiasında bulunanların iş icraata geldiğinde terk külâhı giyemediklerinden söz eder. Şairin bahsettiği durum göstermektedir ki terk-i külâh; gerektiğinde varını yoğunu feda etmek, sevilenden vazgeçmek, hiçbir şeyden korkmamaktır;

*Rûz-ı da 'vîde neçe 'âşık-ı ser-bâz geçen
Vakti ma 'nî olıcak terk-i külâh eyleyimez* (Hamdullah Hamdi, g. 65/3)

“İddia/benlik zamanı korkusuz âşık olarak geçinenler, fiiliyat zamanı terk külâhı giyemezler.”

Tasavvufta *terk-i terk* adı verilen tabir dünya, ukba ve benliğin terk edildiği düşüncesinin terk edilmesi demektir. Helâkî tarikat mensuplarının dünyadan soyutlandıklarına işaret eden keçeden yapılmı hırka ve külâhın kendisi için bir ayak bağı olduğunu söyler;

*Terk-i külâh u kayd-ı 'abâ çün 'alâkadur
Merd-i mücerredem ne belâdur nemed bana* (Helâkî, g. 7/2)

“Dünyadan soyutlanmış biri olarak keçe ne büyük bir dert oldu bana; zira terk külâhı ve aba endişesi dünya bağıdır.”

Terk-i külâh tabiriyle doğrudan alakalı olmamakla birlikte terk kelimesinin tasavvufta başa giyilen tacın dilimlerini karşıladığı bilgisini vermekte yarar vardır. Bektaşilerin özellikle fakr u fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külâhlar üzerinde bulunan uzunlamasına dilimlere de *terk* adı verilir. Bu dilimlerin sayısı tarikata göre değişirdi. Bektaşilerin külâhları on iki imamı temsil eden on iki dilimden oluşmaktaydı (Pakalın 2004: 461). Bu dilimler aynı zamanda kıskançlık, öfke, bencillik, uyuşukluk gibi sakınılması gereken şerleri veya yapılması gerekli hayırları temsil etmekteydi.

Yaykara

“Yaykara” söz kalıbı olmamakla birlikte, izah gerektiren bir kavram olduğundan çalışmaya dâhil edilmiştir. *Tarama Sözlüğü*'nde yaygara (Dilçin 1983: 240), *Türkiye*

Türkçesi Ağzları Sözlüğü'nde ise gerçek olmayan haber (<http://www.sozce.com>. 05.11.2018) şeklinde tanımlanmıştır. Verilen bu karşılıklar yaykara kavramının yaygara sözcüğünün farklı bir kullanımı olduğu kabulünden hareketle yapılmıştır. Ancak klasik Türk şairleri beyitlerde yaygara anlamını kimi zaman tevriye maksadıyla kullanmakla birlikte yaykaradan kastettikleri anlam daha farklıdır.

Yaykara, Osmanlıda kullanılan uzun ve sert kirîşe verilen ad olup beyitlerde yalan ve asılsız haber anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanılır (Kalpaklı'dan akt. Taş 2015: 217). *Yay* ve *kar-* gibi iki farklı yapıdan meydana gelen yaykara sözcüğü birleşik bir yapı arz eder. Beyitlerde gamze, ok-tîr, ok atmak, (*yay*) kurmak, keman, kaş, hışm, canına kast etmek, nişane kılmak gibi okçulukla ilgili kavram ve terimlerle birlikte kullanılır.

Sevgilinin kaş ve kirpikleri attıkları oktan sonra yayı gevşetmeleri üzerine şair gönül ülkesinde artık yaykaraya gerek kalmadığından bahseder. Sevgili âşıkların canlarını kaza oklarına hedef yapmak amacıyla bakışlarıyla yaykara için kaşlarını kemana dönüştürür. Hışımla kaşlarını çatınca âşıkların kalpleri parçalanır. Yine kaşlardan fırlatılan yaykaralar âşıkların kalplerini kırar. Sevgili kaşlarını yaykaraya dönüştürdükten sonra yan bakış oklarını fırlatır. Çatılan kaşlardan çıkan yaykaralar âşığın gönlünü parça parça eder. Sevgilinin dağmık saçları âşığın aklını başından alırken yaykaraları ise âşığın gönlünde huzur bırakmaz. Sevgilinin kaşının yaykarasından fırlatılan bakış okları dünya halkını helak eder. Âşık, kaşların yaykarasından gönle doğrultulan oklardan hiç tedirgin olmaz. Hışım ile çatılıp kemana dönüştürülen kaşlardan fırlatılan yaykaralar âşığı endişelendirmez;

Okın atdı yayını yasdı kaşunla kirpüğün
Kişver-i dilde ne hâcet yaykara şimden gerü (Revânî, g. 315/2)

“Kaşınla kirpiğin, okunu atıp yayını yumuşattı; bundan sonra gönül ülkesinde yaykaraya ne gerek var?”

Gamzen ki kurdu ya kaşını yaykara için
Kıldı nişâne cânları tîr-i kaza için (Ahmet Paşa, g. 236/1)

“Yan bakışların yay gibi kaşlarını yaykara için kurdu; canları kaza okları için nişangâh yaptı.”

Hışm ile çatdı çü ol yâr kemân ebrûsın
Yaykara ile sıdı kalbümü tekrâr yine (Hayretî, g. 402/2)

“O sevgili hışım ile keman kaşlarını çatığı için yine yeniden yaykara ile kalbimi parçaladı.”

Yaykara ile sıdı kalbini üftâdelerün
Kaşları gör nice fettân-ı cihândur Meminün (Hayretî, g. 234/4)

“Memî'nin kaşları bak dünyaya nasıl da fitne salıyor; tutkun âşıklarımın yaykara ile kalplerini kıldı.”

Ne revâdur ki kaşun eyler iken yaykaralar
Ok atup gamzelerün kanumu hâke karalar (Mu'îdî, g. 147/1)

“Kaşlarını yaykaraya dönüştürüp yan bakış oklarını atarak kanımı toprağa karıştırman reva mıdır?”

*Çin urup kaşlarını urma bana gamzen okın
Dili almaga nedür çak bu kadar yaykaralar* (Mu’îdî, g. 146/4)

“Kaşlarını çatıp bana yan bakış okunu fırlatma; gönül almak için bunca parçalayan yaykaraya ne gerek var?”

*Tagıtdı ‘aklumuzu perişân saçun senün
Dilde komadı yaykara ile kârârumuz* (Za’îfî, g. 123/2)

“Senin perişan saçların aklımızı dağıttı; yaykara ile gönülde sabrımızı bırakmadı.”

*Atup gamzen okın ‘uşşâka gözün hışm eder her dem
Cihân halkı helâk oldı kaşunun yaykarasından* (Sehî Bey, g. 194/4)

“Gözün yan bakış oklarını âşıklara atarak her zaman hiddet gösterir; kaşının yaykarasından dünya halkı mahvoldu.”

*Ola ki tîrünün dile togrulduğun göre
Aldanmazuz bir egri kaşun yaykarasına* (İshak Çelebi, g. 245/2)

“Oklarının gönüle doğrulduğunu ihtimal ki görsek; eğri bir kaşın yaykarasına aldanmayız.”

*Çatup kara kaşunı hışm ile kemân etme
Kabûli benden efendi alınmaz yaykaradan* (Kabûlî, g. 298/5)

“Efendi! Kara kaşlarını çatarak öfkeyle yaya dönüştürme; Kabûlî kulun yaykaradan alınmaz.”

Beyitlerde yaykara kelimesiyle ilgili kullanılan mülayimler, yapılan benzetmeler, yaykaranın kullanıldığı bağlamlar göstermektedir ki yaykara bir ok çeşididir. Çoğunlukla hışım, parçalamak gibi karinelerle zikredilmesi yaykaranın sert, öldürücü diğer oklara nazaran daha etkili bir ok olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca beyitlerde yaykaranın hiddetle çatılan kaşlarla anılması ya çatık kaşlara benzetilmesi yaykaranın genele göre daha kavisli yaylar için kullanılan bir tabir olduğunu da akla getirir. Okun tesir derecesinde hiç şüphesiz yayın ve kirişin rolü de büyüktür. Okçulukla ilgili bu unsurlar göz önünde bulundurduğumuzda yaykara kendine özgü malzemesi bulunan bir ok yay takımı olarak değerlendirilebilir.

Yaykara kelimesi ile yaygara arasındaki ses ve yapı benzerliğinden dolayı şairler bu iki kelimeyi birbirlerinin yerine geçecek şekilde tevriyeli kullanırlar. Aşağıdaki beyitlerde ok anlamındaki yaykara ile yalan, asılsız haber; gereksiz yere bağırma, sızlanma anlamlarındaki yaygaraya dair karineler birlikte kullanılmış dolayısıyla yaykara ile yaygaranın anlamları birlikte kastedilmiştir;

*Tîr-i müjânunla cânına kasd etmezsen
Yâ nedür ey kaşı ya Nazmîye bu yaykaralar* (Edirneli Nazmî, n. 2171/5)

“Ey yay kaşlı! Kirpik oklarınla (Nazmî'nin) canına kastetmediğine göre; Nazmî için bu yaykaralara sebep nedir?”

*Kemân-ebrûna karş gamzen okını
Cihâna yaykarasın bunların yay* (Vusûlî, g. 191/2)

“Yay kaşına gamzen okunu topla, dünyaya bunların yaykarasını yay.”

*Ugrun ugrun bakışın gönlümü ogurladı dün
Şimdi ben bî-dile gamzeyle ne bu yaykaralar* (Za'îfî, g. 63/2)

“Dün gizli gizli bakışların gönlüm çaldı; şimdi ben gönülsüze yan bakışlarınla bu yaykaralar da ne oluyor!”

*Çak canın almayınca komadı Usûlînin
Allah ki kıldı tîr-i müjen yaygaracığı* (Usûlî, g. 145/5)

“Allah'tan ki kirpik okların Usûlî'nin parça parça olmuş canını alıncaya kadar yaygaracığı bırakmadı.”

Yaykara, Mu'îdî Divanı'nda dört yerde (g. 99/1, g. 146/4, g. 147/1, g. 354/2) geçmekte olup beyitlerde kaş, gamze, ok-tîr, hışm gibi mülayimlerle birlikte zikredilmiştir;

*Kaşın kemâmı gönlüme cânâ belâ yiter
Almaga bu vilâyeti bir yaykara yiter* (Mu'îdî, g. 99/1)

“Sevgili! Yay kaşların canımın belası olmaya yeter; bu vilayeti almak için bir yaykara yeter.”

Sonuç

Dilin temel unsurlarından olan söz kalıplarının içerisinde deyimler, atasözleri, ikilemeler ve günlük hayatta sıkça kullanılan kalıp sözler girer. Duygu, düşünce veya durumları etkili ve kolay bir şekilde ifade etmek için tercih edilen bu dil birlikleri kullanılageldikleri topluma ait birçok özelliği bünyelerinde barındırırlar. Geçmişte kullanılan birçok söz kalıbı unutulmuş kullanımdan düşmüştür. Bazı söz kalıpları da eski metinler içerisinde geçmekte olup incelenip değerlendirilmeyi beklemektedir. Eski metinleri değerlendirirken, derinliğine dikkat göstermek, sözlüklere ciddiyetle müracaat etmek, benzer metin örneklerini birbiriyle karşılaştırarak incelemek metinlerdeki birçok dil varlığını, kültür zenginliğini gün yüzüne çıkaracaktır. Bu çalışmada klasik Türk şiiri metinlerinde yer alan ancak yeterince kaynaklarda yer bulmayan veya izah edilmeyen söz kalıplarından *begliği olmak*, *devlet külahı*, *feleğe vermemek*, *ferdâya salmak*, *fülân ibn-i falân*, *hâtır-ı cem*, *karşu varmak*, *kible hakkı*, *küp (küp) düşmek*, *ma'zûl börki*, *meydana çekmek*, *mûy-ı siyâh ağarmak*, *pîr olası*, *sohbet bâkî* ile *yaykara* kavramı incelenmiştir. Bu söz kalıplarından âşık-şâh ilişkisi çerçevesinde benzetme yoluyla kurulan *beyliği olmak* ve *devlet külahı* baht ve saadeti; *hâtır-cem* gönül ferahlığını, *feleğe vermemek* standart dilde kullanılan dünyalara değişmemek deyimini, *ferdaya salmak* boş hayallerle avutmamayı ve sürekli oyalamamayı, *kible hakkı* bağlanma ve iman etmeyi, *karşu varmak* yığıtlık göstermeyi ifade eder. *Fülân ibn-i falân* ismen zikredilmek istenmeyen kişileri, *mûy-ı siyâh ağarmak* tabiri tan vakti ufukta beliren çizgi şeklindeki aydınlığı, *meydana çekmek* birini hesaplaşmaya çağırmayı, *pîr olası* çok yaşasın anlamına gelen bir iyi dilek ifadesini, meyhane ile ilgili unsurlar ve tasavvufi remizler bağlamında *küp (küp) düşmek* tabiri çok şarap içmeyi ve meyhaneyi mesken edinmeyi, *ma'zûl börki* azledilenlere giydirilen bir tür başlığı, sevgilinin kaş ve bakışlarına benzetilen *yaykara* sert ve kavisli bir yay çeşidini karşılar. *Sohbet bâkî* mürşitle yapılan sohbetin müridin kalbindeki devamlılığını, *terk-i külah* sufinin dünyevi her şeyi terk ettiğini temsil eden başlığını karşılayan birer tasavvufi ıstılah olduğu beyitlerden anlaşılmaktadır. Klasik Türk şairleri teşbih, tevriye, kinaye, hüsn-i talil gibi söz sanatlarıyla bu söz kalıplarının anlam çerçevelerini genişleterek anlatımlarını güçlendirmiş, özgün hayaller ortaya koymuşlardır.

Kaynaklar

- Abdülaziz Bey (1995), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (Haz.) Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, C. I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Ahmet Vefik Paşa (2000), *Lehce-i Osmanî*, (Haz.) Toparlı, R., Ankara: TDK Yayınları.
- Ak, Coşkun (1987) (Haz.) *Muhibbî Dîvânı*, Ankara: KTB Yay.
- Akarsu, Kamil (2011) (Haz.), *Rumelili Za'îfî Dîvânı (Tenkidli Metin)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2002), *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aydemir, Yaşar (2007) (Haz.). *Behiştî Dîvânı*. Ankara: MEB Yay.
- Bayram, Yavuz (2009). *Amasya'ya Vâlî Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şair: Adlî (Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Dîvân'ının Tenkitli ve Orijinal Metni)*, Amasya: Amasya Valiliği Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1980) (Haz.), *Vasfî Dîvan. Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed; TANYERİ, M. Ali (1981) (Haz.), *Hayretî Dîvanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1982) (Haz.), *Helâkî Divanı*, İstanbul: İÜEF Yay.
- Dilçin, Cem (1983) (Haz.), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa (2008) (Haz.), *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-tenkitli metin-dizin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eyüboğlu, E. Kemal (1975), *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İkinci Kitap, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş.
- Gökdayı, Hürriyet (2008), "Türkçede Kalıp Sözler", *bilig*, Kış, S. 44, s. 89-110.
- Gökay, Orhan Şaik (2007), *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Güç Ahmet (2002), Kible, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 364-365.
- György, Hazai (2009) (Haz.). *Târih-i Ungurus*, Die Geschichte der Ungarn in einer osmanischen Chronik des 16. Jahrhunderts: Tercümân Mahmûds Târih-i Ungurus. Klaus Schwarz Verlag, Berlin.
- Harmancı, Esat, *Süheylî Dîvânı*, (Haz.) <http://ekitap.kulturuzm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0> (14.10.2018).
- Horata, Osman (1998), *Esrar Dede: Hayatı, Eserleri. Şiir Dünyası ve Divanı*. Kültür Bakanlığı. Ankara.
- İpekten Halûk (1970) (Haz.), *Nâilî-i Kadîm Divanı*, İstanbul: Millî Eğitim Yayınları.
- İsen, Mustafa (1990) (Haz.), *Usûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaçalin, Mustafa S. (Haz.), *Âhî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (e-kitap) <http://ekitap.kulturuzm.gov.tr>, (e.t. 24.11.2016).
- Kahraman, Bahattin (1989) (Haz.), *Arşî Divânı'nın Tenkitli Metni I,II*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karavelioğlu, Murat A. (2014) (Haz.), *Şem'i Divan*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Karayazı, Nurgül (2012) (Haz.), *17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yârî ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kartal, Ahmet (2006) (Haz.). *Basîrî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Keklik, Murat (2014) (Haz.), *Üsküplü İshak Çelebi: Divan* [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin], Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bişkek.
- Kılıç, Filiz, (Haz.), *Aşık Çelebi Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55975.asik-celebi-divanipdf.pdf?0> (02.05.2014)
- Koçu, R. Ekrem (1967), *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Başnur Matbaası,
- Kufacı, Osman (2006), *Adnî Divanı ve Adnî Divanında Benzetmeler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kurnaz, Cemal; Tatçı, Mustafa (2001), *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara: MEB Yay.
- Küçük, Sabahattin (1986) (Haz.), *Bâkî Divanı Tenkitli Basım*, Ankara: TDK Yayınları.
- Macit, Muhsin, *Nedîm Divânı*, (Haz.) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214.nedim-divanipdf.pdf?0> (04.03.2019)
- Mengi, Mine (1995) (Haz.), *Mesîhî Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Özçelik, Mustafa (2009), *Seyyid Battal Gazi*, Ankara. Sistem Ofset Matbaacılık.
- Özkan, Mustafa (1992) (Haz.), *Gülîstan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özyıldırım, A. Emre (1999), (Haz.). *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Paçacıoğlu, Burhan (1993), *Battal-nâme*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Pakalın, M. Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, II, III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Rahimî, Ferhad (2011) (Haz.). *Kavsî Divanının Dil İncelemesi*. İstanbul Üniversitesi. Doktora Tezi, İstanbul.
- Redhouse, S. J. W. (1996), *A Turkish And English Lexicon*, Librairi edu Liban, Beirut.
- Sağlam, Ayşe (2016) (Haz.), *Gülşen-i Envâr*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta, *Emrî Dîvânı*, (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı, (e-kitap) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (e.t.16.01.2017).
- Sefercioğlu, M. Nejat (2010), “Helâkî Divanı'nda Türkçe Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 4.
- Sonuç, A. Turhan (1982), *İslâm Tasavvufunda Olgunlaşma Yöntemleri*, İstanbul: Formül Matbaası.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2017), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu II*, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi OSEDAM.
- Tarıbuyurdu, Gülçin (Haz.), *Kalkandelenli Mu'îdî Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html> (25.11.2018).
- Tarlan, Ali Nihat (1945) (Haz.). *Hayalî Bey Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1966) (Haz.), *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, Ali Nihat (1968) (Haz.), *Zâtî Divanı Gazeller Kısmı*, I. Cilt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992) (Haz.), *Necatî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Taş, Hakan (2015) (Haz.), *Vusûlî Dîvân, (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tietze, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C. I, İstanbul-Wien: Simurg Yay.
- Tosun, Erhan (2007) (Haz.), *Erbilli Âmâ Yusuf Garibî Efendi Divanı (İnceleme -Tenkitli Metin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- Tökel, Dursun Ali (2009), “Divan Şiirinin Anlaşılmasında Sözlüklerin Rolü Nedir?”, *Turkish Studies*, Volume 4/4 Summer, ss. 933-945.
- Tulum, Mertol; TANYERİ, Mehmet Ali (1977) (Haz.), *Nev’i Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2016), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Uysal, Ahmet (2010) (Haz.), *Hâfız Ahmed Paşa Dîvânı*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uzun, Süreyya (2011) (Haz.), *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üst, Sibel (2013) (Haz.) *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604>, (13.10.2018).
- Üstüner, Kaplan (2014), *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yekbaş, Hakan (2010) (Haz.), *Sehî Bey Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, Ozan (2008) (Haz.), *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân’ı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Zülfe, Ömer (2011), *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Zülfe, Ömer (2009) (Haz.), *Yakîni Divanı (İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)* Ankara: [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10661, girismetinpdf.pdf?0](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10661_girismetinpdf.pdf?0) erişim tarihi 17.02.2018]
- <http://www.lahutii.com/havas-ilm-i-lahuti.html> (24.09.2018)
- <http://www.sozce.com/nedir/339187-yaykara>, (05.11.2018)
- <http://fecr.nedir.com>; <http://www.namazvakti.com/tr.1.pdf>. (12.10.2018)
- <http://www.tdk.gov.tr>

